
Marko Terseglav

Šalo na stran in šala kot kratka oblika ustnega slovstva

Avtor ugotavlja, da so danes vici najpogostejši žanr ustnega slovstva, vendar v slovenski folkloristiki sploh še niso doživeli strokovne obravnave. Ker se pri nas tako rekoč prvič obširneje piše o njih, avtor pokaže zgodovino, strukturo, dramaturgijo in psihologijo vica. Izhaja iz pripovednega in komunikacijskega vidika, ki je ustaljen princip tudi pri drugih žanrih slovstvene folklore. Ob tem opozori na vsebinske in oblikovne prvine vica in se na kratko dotakne še njegove družbene funkcije. Na kratko predstavi še najpogostejše teme in opozori na jezik, stil in aktualnost vicev. Vse vidike primerja s splošnimi zakonitostmi ustnega slovstva in njegovih žanrov.

The author ascertains that nowadays jokes are the most common genre in oral tradition; however, there has so far been no professional dealing with them within the framework of Slovene folklore studies. Since this is the first more extensive text dedicated to this subject, it illustrates the history, structure, dramaturgy, and psychology of jokes. It is based upon the narrative and communication aspect which is the standard principle also with other genres of folk literature. It draws attention to the contents and formal elements of the joke, briefly tackling its social function. It gives a short presentation of the most frequent themes, mentioning also the language, style and topical character of jokes. All of these aspects are constantly compared with the general principles of oral tradition and its genres.

Uvodne opombe in zamejitve

V ustno slovstvo, ki ga raziskuje folkloristika, sodijo tudi t. i. kratke prozne oblike, kot so pregovori, reki, uganke, šaljive zgodbe in seveda vici. Vse te oblike so kljub svoji žanrski, vsebinski, morfološki in poetski različnosti del specifične poetike, funkcije in življenja, torej del kulture, ki ji pravimo ljudska, in se podrejajo njenim zakonitostim. Čeprav se danes zdi, da ljudsko oz. ustno slovstvo izumira, se folkloristiki kaže dejstvo, da ne gre za pravo izumiranje, temveč za živo spreminjanje in dopolnjevanje tradicionalnih žanrov in oblik, ki se ohranjajo prav zaradi svoje prilagodljivosti in

odprtosti vsem oblikam življenja in novim jezikovnim, glasbenim in kontekstualnim prvinam. Folkloristika tudi rada poudarja, da se skozi čas spreminjajo vrednote in okus in da je neko obdobje zdaj bolj, drugič manj naklonjeno posameznim žanrom in oblikam. Pregovori v svoji tradicionalni shemi, kar deloma velja še za reke, danes nimajo več take veljave kot nekdanje. Tudi uganke vse bolj postajajo domena visoke književnosti. Zato morda preseneča, folkloristike ne več, živost šaljivih zgodb in šal oz. vicev, ki so danes ena najbolj živih kratkih proznih oblik in mogoče tudi najbolj živ, ustvarjalen in množični del v vsem ustnem slovstvu. In ob tem spoznanju se tako laik kot strokovnjak začudeno sprašujeta, zakaj torej slovenska folkloristika vica ni vzela zares, ga ni niti raziskala, in to kljub množici gradiva in njegove žive pojavnosti in kljub temu, da vic ustreza vsem značilnostim ustnega slovstva oz. kratkih proznih oblik. Vsi folkloristični aksiomi in vse ugotovitve so lahko preverljive tudi ob vicu. To dokazujejo tudi nekateri tuji folkloristi, ki vicu namenijo skoraj enako pozornost kakor drugim kratkim proznim oblikam. Slovenski primanjkljaj še bolj bode v oči zato, ker se z vicem ukvarjajo tudi druge vede, od jezikoslovja do literarnih ved, od komunikologije do psihologije in sociologije. Psihologija je s Freudom v preteklosti postavila vic v središče znanstvenega zanimanja, za njo so to storile še druge vede, slovenska folkloristika pa je obnemela. Računalniški izpisi iz bibliotečnih baz podatkov so mi pokazali, da pri nas prevladuje gradivo pred strokovnimi članki. Gre za množico tiskanih zbirk vicev, pri čemer nekateri izdajatelji predstavljajo že tematsko urejene zbirke, npr. o Gorenjcih, o zdravnikih, blondinkah, o seksu in ljubezni itn. Ob gradivu je tu in tam zaslediti še kakšno razpravo ali analizo, ki pa so večinoma ljubiteljske.

Pri pisanju sem se zato moral opreti predvsem na tujo strokovno literaturo različnih področij, pri čemer me je najbolj zanimala etnološka in antropolška literatura. Drugače je z gradivom: upošteval sem le tisto, ki kroži in živi v našem prostoru in kaže okus in domet, sprejemljivost in univerzalnost slovenskega humorja in njegovih značilnosti. Tu je treba opozoriti na prvo omejitev: gradiva je namreč preveč in zato tudi nekatere teze ostajajo brez ilustrativnih primerov, saj bi članek prerasel vse razumne meje. Tuje knjige problem rešujejo tako, da za teoretičnim delom objavljajo še gradivo, kar je mogoče v knjigi, ne pa v članku. Druga omejitev pri gradivu je ta, da sem tokrat upošteval le vice v »živem obtoku«, torej ustne, in tiste, ki so v ustno komunikacijo prešli iz najrazličnejših tiskanih in elektronskih medijev. Ob tem se moram prijazno zahvaliti za pomoč gospe Mojci Uran iz knjižnice SAZU, ki mi je poleg strokovne literature posredovala še nad 400 besednih in slikovnih vicev, ki krožijo po medmrežju.

Glavna uvodna opomba pa velja sami besedi, tujki, vic. Slovenski jezik oz. njegovi normativni priročniki govorijo le o besedi dovtip ali šala. V besedilu uporabljam neknjižno besedo vic. Pač po zgledu drugih folkloristov, ki v svojih strokovnih besedilih prav tako uporabljajo neknjižne izraze ali pojme, ko gre za ljudsko terminologijo. Za ta prekršek zoper slovenščino sem se odločil zato, ker je v živem pogovornem jeziku, v katerem vici obstajajo, vic enoznačna in splošno sprejeta beseda, medtem ko so šala, šaljivka, dovtip razumljeni različno.

V prispevku se nekajkrat sklicujem na Freuda oz. na njegovo delo *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*. Freud je vic analiziral iz psihološkega vidika, zato sem upošteval le tista njegova razmišljanja, ki o vicu govorijo bolj na splošno in pomagajo razumeti njegovo komunikacijsko in pripovedno vlogo, ki sta zanimivi za folkloristiko. Pri tem je treba opozoriti na novo omejitev, saj Freud namreč ni analiziral vica, kakor ga poznamo danes. Pojmoval ga je v duhu svojega časa kot nadaljevanje in nadgraditev iskrive domislice. Najbrž je zato srbski prevajalec Freudove knjige njegovo

besedo *Witz* prevedel z *dosetko*. Razlika med domisljico in vicem pa je velika in jasna. Kot gradivo za svojo knjigo je Freud upošteval le knjižne domisljice in šaljive zgodbe, ne pa tudi živega, ljudskega in ustnega vica, čeprav je vedel zanj in je napisal, »da večina vicev kroži naokrog anonimno, še posebej tisti, ki nastanejo kot takojšnji odmev na dnevne dogodke.« (Freud 1970: 146). Pri tem se Freud še sprašuje, kakšni neki so ljudje, od katerih prihaja vsa ta množična produkcija domisljic oz. vicev. To pa je vprašanje folkloristiki, ki bi morala odgovoriti, kdo so nosilci, ustvarjalci itn. vicev, kakšen je njihov habitus in status, in sploh vse, kar nas o nosilcih določenega pojava zanima. Folkloristika teh odgovorov še nima, tudi ta članek ne ponuja odgovorov, saj se z vprašanji vica v folkloristiki šele spoprijema. Jasno je le, da se ne moremo pridružiti Freudovemu mnenju, da so duhovite osebe (ustvarjalci, poustvarjalci, nosilci vicev) pogosto podvržene nervoznim obolenjem in da lahko tako »psihoanalitično konstrukcijo potrdimo kot redni ali nujni subjektivni pogoj za ustvarjanje vicev« (Freud 1970: 147).

Zgodovina vica in njegov folkloristični okvir

Ustvarjanje komičnega in smeh sta bila skozi vso zgodovino tesna človekova spremljevalca. Spreminjale so se oblike komičnega, ob tem pa še okus, saj je bilo enkrat lahko nekaj smešno, drugič pa ne. Še danes opažamo, da med etnijami obstajajo razlike v pojmovanju smešnega, da imajo npr. Angleži drugačen humor kot Nemci. Smešne zgodbe so šele v 19. stoletju dobile vzporednice, ki jih danes poznamo kot vice. Ti so imeli svoj razvoj, tako etimološki kot vsebinski. Po Röhrichu (1977: 4) nemška beseda *Witz* izvira iz besedne družine *Wissen* (vedeti, znati), srednjevisokonemško *Witze*. V nasprotju z današnjim pomenom je beseda nekoč označevala neko vedenje in je bila pomensko širša. V preteklosti je torej beseda *Witze* vključevala razum, modrost in vednost, vsebinsko popolnoma nekaj drugega kot današnja beseda vic. Čeprav se je pomen besede začel nekoliko spreminjati že ob koncu 17. stoletja (zoževanje pomena), je bil še vedno povezan z iznajdljivo in duhovito modrostjo. Pri tem sta na Nemce vplivala francoska kultura in jezik, konkretno beseda *esprit* (duh, duhovitost), saj tudi nemški pojem *witzig* pomeni duhovitost. S to besedo so označene miselne povezave, intelektualne kombinacije oz. duhovna razgibanost, združena z možnostjo asociiranja, in seveda lahkotnosti. Vse te odlike naj bi v 17. in 18. stoletju imela visoka literatura. V začetku 19. stoletja se je pomen besede vic zožil in začel označevati predvsem literarne izdelke hudomušnega značaja. Leta 1828 je Goethe uporabil besedno zvezo »vielen Berliner Witzen« za šaljive lokalne (berlinske) zgodbe in anekdote, in vic je dobil pomen, ki ga poznamo še danes. Beseda se je začela uporabljati za določen žanr, ki ne pripada več le pisani književnosti, temveč vedno bolj le ustnemu slovstvu. In od takrat je vic dejansko del tega slovstva. Postal je kulturni fenomen, ki ga folkloristika in etnologija ne smeta spregledati.

Tako kakor drugi žanri slovstvene folklore tudi vici kažejo, da nastajajo in se zgubljajo po zakonitostih, ki jih pozna folkloristika, poleg tega mnogo povedo o kontekstu, s tem pa o družbah in skupnostih, kjer vici nastajajo in živijo. Raziskave nas nato popeljejo še k nosilcem in k konzumentom in do možnih odgovorov, koliko se ustvarjalci in poustvarjalci vicev prekrivajo z ustvarjalci in konzumenti drugih ustnoslovstvenih žanrov. S tem se odpre področje raziskavam, ki naj bi ugotavljale, v katerih družbenih skupinah so vici bolj, v katerih manj zastopani in zakaj, ali pa so mogoče enakomerno porazdeljeni in ali so boljše ali slabše zastopani med njimi kot

druge zvrsti ustnega slovstva in kakšna je sploh družbena vloga vicev. To za folkloristiko niso edina vprašanja, saj bi nas skupaj z Röhrichom moralo zanimati še, zakaj je nekaj sploh smešno in komu je smešno, kakšna so sredstva in cilj vicev in katere so sploh dominantne ideje. Po drugi strani bi se ob tem raziskovalcu odprla še posebna, tipološka in oblikovna vprašanja, na katerih temelji vic. Odgovori na taka »specialna« vprašanja o zgradbi in stilu nas nujno pripeljejo še do pomembnejših kontekstualnih sporočil, ki zanimajo etnološko vedo. Vsa množica vicev in njihovo hitro širjenje kažeta še na to, da so vici v moderni in postmodernejši družbi najbrž edina zvrst, ki ji (za zdaj) ne grozi izumrtje in je torej vitalnejša od drugih zvrsti ustnega slovstva. Prav s tega vidika bi moral biti vic za folkloristiko še zanimivejši, ker v kratkih oblikah in v množičnosti prinaša pred raziskovalca vso družbeno sodobnost, po drugi strani pa se oblikovno, vsebinsko itn. podreja »tradicionalnim« pravilom ustnega slovstva. Prav zaradi »trojnosti« (tekst – tekstura – kontekst) je treba tudi vic kot druge ustne slovstvene žanre obravnavati in preučevati v luči te folkloristične triade. Tudi pri raziskavah vicev ni bližnjic in odgovorov ne morejo dati le tekstološke raziskave ali pa izolirane etnološko-kontekstualne obravnave. Ločene raziskave so vedno najslabša rešitev, ker so necelovite, zato bi tudi pri vicih moral obveljati interdisciplinarni prijem. Folkloristika ne more vsega doreči sama, kar velja tudi za raziskave vicev, čeprav je v svojih prizadevanjih še tako široka. Zato ena sama razprava ne more dokončno odgovoriti na vsa nanizana vprašanja in ponuja le kak namig na mogoče folkloristične vidike pri obravnavi, ki so lahko vodilo tudi drugim družboslovnim vedam. Skozi izbrana poglavja šele načenjamo podobo vica, zato bo njegova definicija mogoča šele na koncu.

Vic in šaljiva zgodba

Pojma se večkrat mešata vsaj v vsakdanjem govoru, zato je za znanstveno rabo treba najprej določiti njuni polji in morebitna prekrivanja. Včasih do poistenja pride zato, ker je vic izšel iz šaljive zgodbe in se je šele dokaj pozno osamosvojil, poleg tega pa vic in šaljiva zgodba še danes lahko sobivata drug ob drugem ali pa celo prehajata drug v drugega. Takrat so meje med njima zelo nejasne. Za zgled naj bo vic, ki je krožil po medmrežju. Lepo se namreč vidi, kako je avtor oblikovno in kompozicijsko sledil šaljivi zgodbi, ki je v bistvu daljša in bolj pojasnjevalna kot vic:

Moški je vstopil v gostilno. Takoj za njim je skozi vrata veličastno zakorakal ogromen noj. Potem, ko sta sedla za edino prosto mizico v kotu gostilne, je prišel natakár in ju vprašal, kaj bosta naročila. Moški je rekel, da bo malo pivo. Potem se je obrnil k noju: »Kaj boš pa ti?« »Tudi jaz bom malo pivo«, je odgovoril noj. Natakár prinese dve pivi in reče: »Tole bo 520 tolarjev, prosim.« Moški je z desnico segel v žep in izlekel točno toliko, kot je bilo rečeno. Naslednji dan moški in noj spet prideta v gostilno, spet naročita pivo. In spet je moški segel v žep in iz njega potegnil toliko, kot je stalo. Vse to je postalo že vsakdanje, zato ju natakár vpraša: »Kot vedno?« »Pravzaprav ne,« odgovori moški, »mrzlo je zunaj in le dvojni viski bi me pogrel.« »Jaz bom isto,« se takoj oglasi še noj. »Tole bo pa 940 tolarjev«, je rekel natakár. Moški je segel v žep in privlekel ven točno 940 tolarjev in jih položil na šank. Natakár ni mogel več krotiti svoje radovedno-sti, zato je vprašal: »Oprostite, kako vam to uspeva? Vedno pridete s točno vsoto denarja v žepu.« »No,« je odgovoril moški, »to je dolga zgodba. Nekaj let nazaj sem čistil klet v svoji hiši in med vso tisto šaro sem našel starinsko svetilko. Všeč mi je bila njena oblika in sklenil sem, da jo očistim. Ko pa sem jo podrgnil, se je pojavil duh, rekel je, da je Aladinov in

da mi bo izpolnil dve želji. Moja prva želja je bila, da bi vedno, kadar bi imel kaj za plačati, samo segel v žep in tam bi bila vedno prava količina denarja, ki bi ga tisti trenutek potreboval. Večina ljudi bi si zaželela deset milijonov tolarjev kot v tistem Jonasovem kvizu ali pa deset kil zlata.» «Vi pa boste vedno ravno toliko bogati, kot boste hoteli», je rekel natak. Moški mu odgovori: «Tako je. Naj gre za liter mleka ali najnovejšega mercedesa, plačilo je vedno v žepu.» «Še eno vprašanje», je radoveden natak, «kaj pa je s temle vašim nojem?» Moški je odgovoril s kislim nasmeškom: «Moja druga želja je bila, da bi imel velikega tiča.»

Pravzaprav gre za pripoved s pravljničnimi elementi (Aladin), ki le s koncem strukturo podre in jo spremeni v vic. Šaljiva zgodba temelji na nazornosti, ki je osnova vsem drugim žanrom ustnega slovstva. Šaljive zgodbe rade opisujejo dogodke in okolje, zato so obširnejše kot vic in tudi bolj »udobne«, saj ustvarjalcu in poustvarjalcu ni treba toliko paziti na izbrušeno poanto, temveč se lahko prepustita dogodkom in fantaziji. Pripovedovalec šaljive zgodbe se večkrat prav »izčrpa« v opisih in v podrobnostih, se ustavlja ob določenih situacijah in podrobno opisuje nastopajoče oz. »junake«. Osebe v šaljivih zgodbah so večkrat iste kot v vicih, opisane pa so drugače, čeprav jih tako vic kot šaljiva zgodba smešita. Glavna oseba je v vicu podvržena večji agresiji, medtem ko sta v šaljivi zgodbi opis in karikiranje blažja.

Kljub temu, da je vic najpogostejše krajši od šaljive zgodbe, je vendarle zasidran v govorici, ki pa je bolj domiselna, celo »asketska«, medtem ko šaljiva zgodba takšnih omejitev ne pozna in živi bolj iz gradiva in iz dikcije ter se bolj naslanja na dejstva (Röhrich 1977: 5). Največja razlika med obema je v poanti, ki je v vicu vedno na koncu, medtem ko v šaljivi zgodbi to ni nujno in je poanta lahko razložena že na začetku ali pa se izriše skozi samo zgodbo. S tem pa poslušalcu odvzame zadovoljstvo pričakovanja. Šaljive zgodbe imajo lahko več epizod in scen, vic pa ima največkrat le en sam »posnetek trenutka« (nav. delo:9). Pri prej navedenem primeru smo priča prehodu šaljive zgodbe v vic. Tak »prehodni« vic ima lahko še stranske epizode in več scen, včasih celo nekakšne »didaskalije« oz. pripovedovalčeve opombe (tekstura), ki se pojavljajo lahko še pozneje, največkrat v slabih vicih oz. pri slabih pripovedovalcih. »Didaskalije« v vicu so skoraj gotovo opozorilo na nekakšen kratek stik med pripovedovalcem in poslušalcem, bodisi da je slab pripovedovalec ali pa poslušalec vsega ne razume. Največkrat kratek stik nastane, ko poslušalec vic posluša na isti način kot zgodbo in je navajen ali pripravljen zgolj na logični tok dogajanja, ki ga vic sploh ne potrebuje.

Tako kot pregovori si tudi vici za svoj pripovedni slog največkrat izberejo sedanjik, medtem ko se zgodbe (tudi šaljive) pripovedujejo v pretekliku in večinoma tudi govorijo o preteklih dogodkih. Pri sodobnih vicih je opaziti, da se tudi ti »silijo« v preteklik ali pa je v pretekliku le prvi stavek ali uvodni del.

Lahko bi rekli, da so šaljive zgodbe vici preteklosti. Obe zvrsti je determiniral različen čas z različnimi okusi. Röhrich (1977: 9) domneva, da so se ljudje nekoč glasno krohotali šaljivim zgodbam, sodobni človek pa se jim le muza in se krohoče le še vicem. Današnji poslušalec občuti v obeh žanrih različno komiko, zato je tudi komični učinek različen. Vendar mora tudi šaljiva zgodba zbuditi smeh, drugače ni smešna. Enako velja za vic. Kaj je smešno, je povezano z okusom, s časom. Želja po smehu je bila vedno enaka, tako pri srednjeveškem kot sodobnem človeku. Pojmovanje smešnega pa se je spreminjalo. Nič posebnega ni torej, da so »nedolžne« šaljive zgodbice danes bolj žive v otroški folklori. Vic je sodobna oblika komičnega. Če je šaljiva zgodba bolj

stvar preteklosti in preteklega dožemanja komičnosti, je nujno povezana še s preteklo sociološko strukturo in torej pripada bolj ruralnemu okolju, medtem ko je sodobni vic bolj domena urbanega okolja. V tem okolju je vic tudi nastal.

Folklorni in folkloristični okvir vica

Tu ne gre za dokazovanje, ali vic sodi v ustno slovstvo, ker je to jasno, temveč gre za možni folkloristični okvir, v katerem naj bi potekale raziskave. Slovstvena folkloristika se primarno srečuje z besedili, še posebej, ko gre za prozo in njene kratke oblike. Zato je tekstovna analiza teh oblik primarna, ponuja pa nam dva povezana raziskovalna pogleda: na eni strani gre za sam pripovedni vidik besedila, na drugi strani pa za komunikacijskega. Oba skupaj odkrijeta v folklornih žanrih širšo pričevalnost, ki ni zanimiva le za folkloristiko samo, ampak še za etnologijo, antropologijo in tudi druge družboslovne vede. Pripovedni vidik in tekstne raziskave lahko ostanejo le torzo, če istočasno niso opravljene še raziskave tekture in konteksta. Slednja sta predmet komunikacijskega vidika in razkrivata vic kot pojav in njegovo zabavljasko funkcijo, opozarjata pa še na družbeno razsežnost vica. Prav socialna razsežnost folklore in vica v njej je mogoče najbolj zanemarljiv vidik obravnav in gre za primanjkljaj, ki ga tudi ta razprava ne more nadomestiti in odpraviti. Folkloristika se posveča funkcijskemu in komunikativnemu vidiku v vseh drugih folklornih žanrih, vic pa spušča. Kaj je temu vzrok? Zakaj je vic na raziskovalnem stranskem tiru? Natančen odgovor še ni mogoč, prve slutnje pa nakazujejo, da resne raziskave vica blokirajo njegova »neresnost«, banalnost, spotikljivost in groba agresivnost.

Torej se vic v raziskavah dogaja nekaj podobnega, kakor se je dogajalo z »nelepimi« oz. kvantarskimi ljudskimi pesmimi. Tudi te so v folklori vedno obstajale, vendar zaradi »neprimernosti« niso bile deležne strokovnih analiz. S tem se je folkloristika zavestno odrekla raziskavam neke specifične pojavnosti in njenim nosilcem, posameznikom ali družbenim skupinam. Zato smo dobili nekoliko popačeno podobo družbene funkcije kvantarskega in s tem celotnega ljudskega pesništva. Tako kot kvantarske pesmi so tudi vici družbeni, zgodovinski, etnološki in civilizacijski pojav in dokument in zato zahtevajo enako poglobljeno razpravljanje in resno obravnavo kot vsi drugi žanri »lepega« ustnega slovstva. Sploh še premalo vemo, zakaj nekateri vici pri nekom povzročijo osuplost ali ogorčenje, pri drugih pa smeh. Obe občutenji sta za znanstveno raziskavo enakovredni, kar pomeni, da je za raziskave smeh enako resen pojav kakor osuplost in ga je zato treba enako obravnavati in to brez selekcioniranja med »zdravim« in neprimernim humorjem. Res je, da imajo vici kratko življenjsko dobo in so lahko zaradi tega »krhko« raziskovalno gradivo, ker nam na prvi pogled ne morejo dati oprijemljivejših ali celo stalnih opornih točk, česar smo vajeni pri drugih žanrih. Vendar vicev še nismo raziskovali in tega pač še ne vemo. Vendarle vic kaže, da sta njegova hitra spremenljivost in umiranje relativna pojava, saj struktura vicev kaže, da so ti vedno isti, menjajo se le osebe in prizorišča. Kljub svoji dinamiki se vic ohranja s strukturno stalnostjo in tudi statičnostjo, kar spet poznamo iz drugih folklornih žanrov. Vic ohranja čvrstost žanra, zato v njem ob aktualnih lahko najdemo »večne« teme in motive. Za razloček od drugih žanrov ima vic za raziskovalce nekatere prednosti: je več gradiva, zaradi »mladosti« pa je vicem mogoče slediti od nastanka do danes. S tem lahko spremljamo njegovo kontinuiteto in preobrazbe. Takšen pregled olajša marsikateri še neznan odgovor. Kakor v ljudskem slovstvu nasploh ne variira le delo samo, temveč vsi elementi, povezani z njim (pripovedovalec, poslušalec...), tako je tudi pri

vicu. Novi poslušalci npr. še mogoče niso slišali že zelo starih vicev, zato jih sprejemajo kot nove. S tem lahko stari vici živijo naprej, čeprav nekoliko spremenjeni ali posodobljeni. Spet gre torej za vez, ki vic povezuje z drugimi folklornimi žanri.

Bistvena značilnost vica je njegova ustna komunikacija. Pripovedovalec vice prenaša posamezniku ali skupini, stalni ali občasni družbi. S pripovedovalcem poslušalci sodelujejo in spremljajo razvoj dogajanja (pripovedi), sledijo pripovedovalčevim morebitnim zastranitvam in ukanam, hkrati pa se miselno pripravljajo na poanto. Ta je kljub intenzivnemu sledenju »zgodbi« drugačna od pričakovane, največkrat celo absurдна. In prav v tem nesmiselnem sklepu sta nastavek in tudi vrhunec komičnega v vicu.

Vsi ustnoslovstveni žanri imajo na začetku svojega konkretnega ustvarjalca ali avtorja, tako tudi vic. S širjenjem se avtorstvo zgubi, publika sprejme le še vic in pripovedovalca, avtorstvo je ne zanima in s tem avtor postane anonimen. Vsaka nova pripoved vica predstavi le novega poustvarjalca (pripovedovalca), ki je hkrati še novi sooblikovalec. Pojavi se variantnost, kjer »originala« ni več. Že tisti trenutek, ko je vic začel svojo pot in se širi, je postal last poslušalcev, torej kolektiva, družbe, skupine, zato je izgubil avtorstvo.

Hkrati s širjenjem vic dobiva vedno nove poteze, dodatke ali redukcije, kljub temu pa ohranja določene šablone, tipične like itn., ker sta prav tipičnost in ponavljanje »vtisnjena v spomin« folklorne poetike in s tem tudi v zavest nosilcev folklornih pojavov. Folklorna struktura in poetika se od ustvarjalca in poustvarjalca prenašata na publiko, ta pa si spet fiksira vzorce in sheme, ki jih drug poustvarjalec seveda lahko krši, ne more pa jih povsem odpraviti ali celo znikati. Če to poskuša, ga »množična cenzura« lahko zavrne. Vic ima namreč svoje žanrske zahteve in lastnosti, ki ne smejo biti bistveno kršene, ker bi se s tem porušila tudi čistost žanra, oz. vic ne bi bil več vic. Kot vsaka druga folklorna oblika ima tudi vic svojo arhitektoniko in notranjo logiko z natančno določenimi mejami morebitnih modifikacij. Morebitni prestop teh meja uniči vic ali pripovedovalca. Vici lahko večkrat ponovijo enako situacijo (zdravnik in pacient), iste osebe (Mujo, Haso), iste tipe (blondinka, tašča, Gorenjec), vendar pa večinoma le z novo zgodbo. Stara pride v poštev le, če še ni bila slišana.

Najmočnejši in mogoče edini resnejši odmik od čvrstih in tradicionalnih folklornih norm je pri vicu njegov vrhunec oz. poanta, ostali postopek gradnje, ki je naravnan k poanti, pa je čvrsteje fiksiran.

Psihologija in dramaturgija vica

Freud v že omenjenem delu pravi, da je vsak vic agresiven, saj je agresivnost bistvo vica. V vicu naj bi šlo za odkrito napadalnost do avtoritet (politiki, dostojanstveniki...) in do drugih, predvsem drugačnih ljudi in do drugih etnij ali narodov. Ob agresiji pa po Freudu vic hkrati detabuizira nekatere situacije, ki so v življenju bodisi prepovedane ali se o njih ne govori, vsaj javno in v dobri družbi ne, ker so neprimerne (groba seksualnost, t. i. fekalnost ipd). Vic naj bi pomenil določen upor prepovedim in normam. Kaj je neprimerno, vsakič znova določa prevladujoča družbena norma. Upor naj bi človeka sprostil, ker se mu je posrečilo premagati neki tabu, ki ga je obremenjeval ali ga postavljajl v neprijeten položaj zaradi odvisnosti od norm, zakonov in njihovih restriktivnih učinkov. Vic je zato lahko tudi upor proti vrsti vzgoje in njenim smiselnim ali nesmiselnim omejitvam. Vici nam ta dejstva tudi potrjujejo. Zavedamo pa se, da agresivnost sama po sebi sploh ni komična in da prej zbuja vse druge občutke kot pa smeh. Smeh je v takih trenutkih lahko le znamenje zadrege in nesproščenosti.

Vendar se vicu le redko smejemo iz zadrege. Nasprotno, gre za sproščen smeh, in to zato, ker vic odpravlja morebitno neprijetno občutje in se vicu smejimo zaradi njegove »odrešujoče« funkcije.

Prva osvobodilna funkcija vica je že v tem, da se ustvarjalec in poslušalec dobro zavedata, da ne gre za realistično zgodbo oz. za resničnost, čeprav lahko govori o resničnih ljudeh in resničnih dogodkih ali situacijah. Prav zaradi neresničnosti je vicu dopuščeno več, ko gre za miselno in verbalno nasilje. Vic poslušalca tudi zapeljuje s svojo mimikrijo, s skrivanjem in s sprenevedanjem, kar spet ustvarja lahkotno iluzijo neresničnosti, pri čemer se poslušalci zavedajo, da je »skrivanje« le zavajanje, ki ima povsem drugo in nasprotno funkcijo, funkcijo odkrivanja in razgaljanja. Tak kontrast ima lahko že sam po sebi komični učinek, še večji učinek pa ima, če je nelogičen in morda neumen. Prav to učinkuje smešno. Poslušalec se vedno zaveda nelogičnosti in zato povedano zanj ni obvezujoče. Neobveznost pa je nekaj odrešujočega, nelogičnost pa je smešna. Odrešujoče je za nekoga lahko že to, da razkrivanje avtoritete (politika, duhovnika) iz te osebe naredi le človeka, kar spet lahko postane nasprotno našemu pričakovanju. Tudi včasih zelo grobi vici na račun pohablencev, jecljavcev ali retardirancev niso toliko usmerjeni proti njim samim, ampak so spet v funkciji poslušalčeve »razbremenitve«, ko se lahko lahkotno spopade z neprijetnimi stvarmi, ki jih odriva (črni vici o smrti in nevarnih boleznih). Sama po sebi je lahko smešna že vsaka drugačnost (etnična, religiozna, spolna), ker je odmaknjena od ustaljenih predstav in nam tuja. Tuje pa vedno zavračamo, najbolj odrešujoč način je humor, ker je vse drugačno smešno.

Poleg tega vici še karikirajo, s tem pa stopnjujejo smešnost. Smešno lahko učinkuje še zaigrana naivnost, kar lahko postane pomemben vidik komičnega, hkrati pa blaži agresivnost vica. Sproščujoče, čeprav še ne komično, deluje še dejstvo, da v vicu vedno nastopa nekdo drug, ne jaz. S to drugo osebo se poslušalec nehote primerja in vedno zadovoljen ugotovi, da je sam boljši in da je vedno nad osebo iz vica in je zato potešen. Druga oseba (iz vica) sproži veselje in komičnost, ker je karikirana in ker je razkrita njena neumnost.

Spoznanje, da ima človek moč, da osmeši drugega, odpira po Freudu (1970: 194) možnost neslutnemu dobitku humornega uživanja v vicih, k čemur izdatno pripomore še tehnika vica. Posameznik lahko tudi sebe naredi smešnega, vendar gre pri tem le za mimikrijo, za tehniko vica in za ukano. Na koncu se mora namreč vedno pokazati, da je naš »jaz« superiornejši od drugih ljudi. Iz psihološkega vidika je morda pomembno še to, da vici uporabljajo takšne načine mišljenja, ki so po Freudu (prav tam) blizu podzvesti oz. nezavednemu, kar v območju zavednega sprejememo zgolj kot miselno napako. Prav te »miselne napake«, torej absurdi, so temeljno sredstvo večine vicev, saj gre za dvojnost med racionalnimi zahtevami nagona in razuma in med našim zavestnim odrekanjem logiki, ker raje uživamo v nesmislu. Smešno deluje tudi razgaljanje, kar zlasti velja za seksualne in fekalne vice, čeprav se prav pri tovrstnih vicih lahko razgalja tudi poslušalec, ki po Freudu (nav. delo: 227) to stori s pomočjo glavne osebe vica. Še pomembnejše je, da neresnična ali absurda »zgodbica« ustvarja komični učinek in jemlje neprijetnim temam del njihove neprijetne energije, saj humor ni toni prevladujejo nad čustvenimi impulzi.

Struktura vica ima torej v veliki meri psihološko podlago, saj skuša vic spretno najti podobnosti med prezrtimi razlikami. Nasprotja se lahko pojavijo še na ravni nasprotja med smislom in nesmisлом. Vic nas »prisili«, da za trenutek pomislimo, kako ima celotna stvar svoj smisel, ki se takoj nato pokaže kot popoln nesmisel. Spoznavnost

tega kontrasta je vir komičnosti. Nepričakovana poanta je vendarle katarzična, saj pojasnjuje morebitno začudenje ali pa ga celo na novo vzpostavi. Vici sproščajo energijo z izražanjem in z zavajanjem, saj s tem hote dajeta poslušalcu čim manj oprijemljivih in izrazitih točk. Pomembno je le, da je vic razumljiv. Če namreč zahteva prevelik miselni napor in preskakuje med različnimi miselnimi potmi, lahko ogrozi poslušalčevo pozornost. Hkrati pa mora vic to pozornost vedno usmerjati drugam, pri čemer je seveda v nevarnosti, da propade »osvobodjena energija zaviranja« (nav. delo: 227).

S psihološko podobo je tesno povezana tehnika vica. Ta nas pripelje k osnovam tekstološke in dramaturške zgradbe. Znano je, da so najboljši vici jasni in razumljivi, zaradi tega so največkrat kratki. Vendar taka oblika, kot je bilo že opozorjeno, ni takšna že od samega začetka, saj se je vic brusil in kristaliziral do svoje jedrnatosti šele v procesu komunikacije. Pomembno vlogo v njej ima dober pripovedovalec, slabemu sta namreč jasnost in kratkost velika past. Če želi vic čimprej pripeljati h koncu oz. k poanti, nekatere stvari skrajšuje ali opušta, kar lahko vic razvedeni ali celo uniči. Pripovedovanje vcev je večšina, ki ima svoj učinek.

Dramaturška zgradba vica temelji na dialogu pripovedovalca s poslušalcem in na jedrnatosti zgodbi. Po nekaterih ugotovitvah (Hadžić 1998: 87) naj bi bilo kar 90% vcev dialoških, kar velja tudi za tiste z bolj razvejeno zgradbo in zgodbo. Ni pa nujno, da vic temelji le na notranjih dialogih.

Tehnika vica ni zgolj oblikovni proces, saj je utemeljena psihološko in vodi v komičnost in posledično k smehu kot glavnemu učinku. Osnovna dramaturgija komičnosti temelji na zamenjavah situacij, besed in oseb, v nesmiselnosti poante, v samoironiji in na nasprotju med afirmacijo in negacijo, na opisovanju značajev in njih karikiranju. Temelj predstavlja lahko še rutinska domislica oz. dramaturgija, ki gradi na že znanem, shematiziranem oz. na »tradicionalnem«. Uspešna dramaturgija vica se najlažje izpelje prek absurda, katerega dramaturško bistvo je v tem, da niti ne pričakujemo realnega odgovora oz. sklepa, ampak nas ta kljub vsemu vedno preseneti. Kljub pričakovanemu nesmislu smo v njem pripravljeni iskati smisel, s tem pa se nehote znajdemo v vlogi junakov vcev in hkrati ustvarjamo novo komično situacijo z lastnim vicem v vici. Vic je zunaj zakonitosti vsega, kar zasmehuje, in je zgrajen po takem fantazijskem postopku, ki ustreza komični dramaturgiji. Je pričakovana »laž« z nepričakovanim zasukom. Mogoče je bila Freudova največja napaka prav v tem, da je v vicih iskal globlji smisel oz. racionalnejšo tendenco. Vici niso Hamletove »nore« besede, v katerih bi poslušalec (Polonij) razbiral logiko.

Dramaturgija vica se lahko poruši že z zamenjavo besed ali z njihovo opustitvijo, če se pripovedovalcu to zazdi bolj ekonomično in dramaturško pomembno. To še posebej velja za absurdne vce (ti pa so v večini), zato morajo poslušalci razumeti vse. Pripovedovalec namreč ne more pojasnjevati smisla, ker bi to uničilo komiko. Večina krajšav v vici je dramaturška, s tem je lahko povečana učinkovitost. Po eni strani pripovedovalec zavaja poslušalce in jih s tem drži v napetosti in celo namenoma zavlačuje s poanto in jo odlaga, po drugi strani pa predolgo čakanje na konec, lahko vic uniči. Poslušalcem postane dolgočasen, zato nesmešen, ker jim je bil odvzet užitek sprejetja vica »na dušek«.

Od antičnih do modernih komediografov sta zavajanje in spreminjanje temeljni tehniški komičnega. Prav tako je v vici. Dražljivost komične poante je namreč ta, da poslušalec pričakuje eno, dobi pa nekaj čisto drugega. Pri tem je nadvse pomembna natančnost, kjer mora biti vsaka beseda natančno odmerjena in spregovorjena v pravem trenutku. Te

zahteve bolj veljajo v visoki literaturi, v komedijah in v šaljivi prozi, medtem ko je v ustnem vicu to pravilo velikokrat kršeno. Prav tako je nekoč v visoki umetnosti veljalo pravilo, da vulgarnost ni združljiva s komičnim in s humorjem, oz. da zanj ni nujna. Vic pa ima svoje zakonitosti: vulgarnost v njem je lahko sploh edina osnova komičnega. »Pravilo« je utemeljeno psihološko. Največ vulgarnosti je zlasti v seksualnih vicih, kjer ima povsem kontradiktorno vlogo, saj naj bi prav »pornografija« blažila učinke pornografije in zavrtosti ob njej, prinašala naj bi katarzično sporočilo: če je nekaj smešno, ne more biti vulgarno. Vic že vnaprej daje »odvezo« poslušalcu. Prav vulgarnost loči vic od prvotne duhovite domislice, iz katere je nastal. Domislica je namreč po Ciceronu nekaj, kar »verodostojnost izrazi na dostojen način« (Hadžić 1998: 103).

Vulgarnost in nevulgarnost sta etična pojma. Tako je še danes, čeprav vidimo že tudi poskuse, ki vulgarnost izvezajo iz etičnega okvira in jo prenašajo na ideološko in tudi estetsko območje. T. i. estetika grdega si prizadeva dobiti legitimiteto osebnega, umetniškega in celo filozofskega pojava, kar naj bi pomenilo upor proti ustaljenim družbenim normam, ki bi jih bilo treba odpraviti ali razbiti.

Ob vulgarnosti nekaterih vicev je treba opozoriti še na sociološko dejstvo s koreninami v človekovi psihi. Mnogi pripovedovalci namreč vedo, da so seksualni vici odmevnejši pri moškem in manj pri ženskem občinstvu, saj naj bi bil naturalizem vicev bliže moškemu dojemanju, medtem ko ima ženska raje posredno pot do seksualnosti, kjer ima pomembno vlogo »prikrivanje«, posrednost. Na podlagi različnega razumevanja in sprejemanja vicev ti lahko krožijo in živijo le v nekaterih skupinah: vulgarni v enih, nedolžni v drugih. Pa ne gre le za vulgarnost ali ne, temveč za širšo tematiko. Nekateri vici so značilni za določeno socialno ali interesno skupnost. T. i. otroški vici krožijo v svetu otrok, poznamo pa še t. i. duhovniške vice in vice raznih drugih skupin. Socialni zemljevid pojavnosti in kroženja vicev je še najbolj neizrisan, in to tudi tam, kjer so vici precej bolje raziskani kot pri nas.

Tipologija in klasifikacija vicev

V slovstveni folkloristiki je klasifikacija gradiva mogoče eno težjih vprašanj, ki še danes ni zadovoljivo rešeno, tako še vedno prevladujejo različni sistemi in klasifikacijski tipi, kar še posebej velja za ljudsko pesništvo. Gradivo nekateri razvrščajo po vsebini, drugi po funkciji, spet tretji po nosilcih itn. ali pa kombinirajo različne pristope. Vzrok temu je množica motivov in podmotivov. Zato težave pri klasifikaciji vicev niso nič manjše, saj gre skoraj za nepregledno gradivo, s še nepreglednejšo vrsto motivov in podmotivov. Klasifikacija je še bolj nedodelana tudi zato, ker vic sploh še ni bil deležen obsežnejših in natančnejših folklorističnih obravnav. Zato se opiram le na glavne teme, ki jim dodajam variirane motive, ki so največkrat le različica glavne teme. Spet je treba opozoriti, da naj bi danes po svetu krožilo le okoli 200 različnih vicev oz. nosilnih tem (Hadžić 1998: 100), milijoni drugih vicev so le različice nosilnih tem. Lastne raziskave, za zdaj še nepopolne, takšno mnenje podpirajo, saj se je pokazalo, da se večinoma menjujejo le osebe ali prizorišča, vici pa ostajajo enaki. Pri političnih vicih vidimo, da gre za eno temo z velikim številom variant. Podobno velja za seksualne, etnične, religijske idr. vice. Ob tem pa se lahko še isti tip »junaka« pojavlja v tematsko različnih vicih (npr. Mujo in Haso, Gorenjec, blondinka). Slednja je sicer glavna junakinja vicev o ženski neumnosti, jo pa pogosto srečamo kot »nosilko« seksualnih vicev.

Nemški raziskovalec vicev Röhrich je vice razdelil v osem vsebinsko-tipskih kategorij in tem dodal še nekaj podvrst. V prvo kategorijo je uvrstil vice glede na sodelujoče osebe

oz. njihove »junake«. To so vici o zdravnikih, trgovcih, zmotljivcih in zbegancih, o fičfiričih. Pridružil jim je še t. i. živalske vice (o papagajih, slonu in miški, o zajčku). Zanimiva je druga kategorija, saj je Röhrich vanjo uvrstil vice glede na njihove ustvarjalce ali uporabnike (otroški, moški, vojaški, tuji itn.). Sem naj bi sodili še vici o norcih, o lovcih in mornarjih. Tretjo skupino vicev predstavljajo tisti z dominantno vsebino: politični, seksualni, verski, skatološki, sanjski in lažnivi. V četrti skupini so vsi vici s posebno strukturo ali obliko: vici-uganke oz. vici z vprašanji in odgovori, besedni, slikovni in mimični ter vici z »miselno napako« oz. absurdni ter t. i. inteligentni vici, kjer se pripovedovalec dvigne nad poslušalčevo nevednost. Črni vici, pijanski, okrutni in gnusni sodijo v peto skupino, v šesti pa so etnični vici oz. vici o etnijah in posameznih religijah. Ker ima vsak vic neko tendenco oz. je naperjen proti nekomu ali nečemu, je Röhrich v sedmo skupino uvrstil agresivne, tendenciozne, antiklerikalne, nespodobne in nedolžne vice. Zadnjo, osmo kategorijo pa tvorijo vici glede na kraj dogajanja oz. prizorišča: šolski, kasarniški, spovedniški, straniščni in vici o samotnem otoku. Vendar tudi Röhrichova klasifikacija ni najboljša, saj vici iz ene kategorije prehajajo v drugo in se ponavljajo v različnih klasifikacijskih prostorih. Vendar pa glede na izkušnje, ki jih imamo pri klasifikaciji ljudskega pesništva, tudi pri vicih najbrž ne bo dokončne in idealne rešitve.

V nadaljevanju se ne ustavljam ob naštetih kategorijah, za ponazorilo sledi opis nekaterih tematskih sklopov.

Politični vici: specifična dramaturgija političnega vica je v tem, da še bolj poudarja dvojnost med realnostjo in absurdom, zato je še izrazitejši antitetični poudarek. Lahko gre za resničen dogodek in največkrat za resnično politično osebnost, pa vendar ne gre za anekdoto, saj nesmiselna poanta razbije anekdotično resničnost in se trudi ustvariti zgolj komičnost. Takšnega ga sprejmemo tudi poslušalci, saj nam je smešno prav to, kar je le napol resnično ali pa sploh ni. Resnično dejstvo je, npr., da je bil bivši slovenski in jugoslovanski politik Stane Dolanc strasten gobar. Vic o njem tudi navaja resnično dejstvo, da je bil nekaj časa jugoslovanski notranji minister. Smešnost se začne šele tedaj, ko vic ne govori več le o ljubitelju gob, temveč ko vse resnične podatke spelje v absurdno nadaljevanje oz. v poanto. Domislica namreč pravi:

«Lahko je Stanetu Dolancu biti gobar. Najde le eno gobo, ki jo toliko časa zaslišuje, da mu pove, kje so še ostale.»

Seveda je domač le akter, poanta domislice pa je mednarodna.

Politični vic v ospredje postavi politikove negativne lastnosti, poleg političnih še človeške napake, tudi telesne in duhovne pomanjkljivosti. Politični vici večinoma sploh ne govorijo o politikovi politiki oz. o njegovem delovanju v njej, temveč prvenstveno smešijo njega samega in njegove človeške lastnosti. Poleg absurdnosti dosega jo smešnost še z ironičnim smešenjem.

Eden najpogostejših posmehov politikom v bivši Jugoslaviji je bil zgrajen na pičli izobrazbi komunističnih voditeljev in na njihovih predrevolucijskih poklicih. Bivši slovenski predsednik Marinko se je jezil na ženo, ker ni bila dovolj izobražena in je naokrog govorila, da je v operi sedela v logi. Marinko jo takoj popravi, da se vendar reče loža. Osramočeni politik očita svoji ženi: *Oh, Mica, kakšna blamaga!* Motiv vica se je v bivši Jugoslaviji še mnogokrat ponovil, vendar z drugimi osebami, in »zgodba« je živa še danes.

Med politiki v bivši Jugoslaviji, o katerem je krožilo največ vicev, je bil nesporen rekorder predsednik jugoslovanske vlade Mika Špiljak, v vicih imenovan jamski človek. Pozneje ga je na političnem in humornem prestolu nasledila Milka Planinc. V času njune vladavine je jugoslovanska vlada sprejela največ nepriljubljenih varčevalnih

ukrepov, zato je njuna popularnost v vicih razumljiva. Vendar za nekatere vice o bivših jugoslovanskih politikih ni bila »zaslužna« le ljudska modrost, saj je bilo veliko vicev lansiranih. Razširjali so jih agenti tajnih služb, politični birokrati in še kdo, če so namerno hoteli diskreditirati partiji manj ljubega politika. Hkrati je razširjanje političnih vicev služilo še temu, da je med ljudmi ustvarilo virtualno resničnost o sproščenosti jugoslovanske demokraciji. Taki vici so lahko brez posledic krožili med ljudmi, da bi se ustvarjalo prividno ozračje jugoslovanske politične sproščenosti in gibkosti. Poleg neškodljivih lansiranih vicev so seveda med ljudmi krožili še politikom in državi nevšečni ali celo nevarni vici, ki so bili strogo sankcionirani. Pripovedovalci so jih zato širili bolj potihoma in v nenevarnih, zanesljivih družbah. Za presojo nevarnosti je ljudski humor izumil svoje stopnje. Pripovedovalec je npr. politični vic najavil z besedami: »Hočete slišati tistega za dva meseca ali tistega za tri leta?« Tedanjim državljanom seveda ni bilo treba pojasnjevati spuščene besede.

Če so bile v političnih vicih bivše Jugoslavije pod udarom vedno iste osebe, je bilo pač to zaradi vedno istih ljudi v politiki. S pojavom formalne demokracije v Sloveniji je bilo logično pričakovanje, da bo politični vic dobil nov zamah in da bo zajel politike vseh strank in usmeritev. Po demokratični logiki bi bili prvi na vrsti politiki in stranke na oblasti. Toda politični vici danes takorekoč nadaljujejo starojugoslovansko enosmernost in še vnaprej vzdržujejo politično in človeško bipolarnost »naprednega« in »konzervativnega.« V sodobnem jeziku to pomeni levi in desni blok. Ljudje so to delitev sprejeli, črno-belo delitev čutijo kot normalno in ne vsiljeno. Iz starega propagandnega arzenala je poznano, da so desničarji oz. konzervativci vedno za časom, so omejeni in hudobni in tudi maščevalni, medtem ko so levičarji napredni, pošteni in predstavljajo edino zveličavno podobo sodobnega človeka, politika in državnika. Pač vse po vzorcu bivše ideologije.

Črno-belo bipolarnost pomagajo ohranjati tudi mediji. Medijski vici tu niso obravnavani, pokazalo pa se je, da so prav ti odločilnega pomena za ustvarjanje »prave klime« med ljudmi in za iskanje »pravih sovražnikov« naše države. Današnji vici v medijih, ki odločilno vplivajo na ljudske oz. ustne vice, v večini smešijo zgolj opozicijo, ki je hkrati tudi politična desnica. Kot taka pa nikoli ne more biti dobra. Opaziti je, da se protipozicijski vici zgostijo pred vsakimi volitvami. Današnja Slovenija je v evropskem okviru pravzaprav poseben fenomen enostranskosti političnih vicev. Starejše demokracije smešijo predvsem oblast, pri nas pa so stvari postavljene na glavo. Temu sledijo medijske zabavne in humoristične oddaje. Nekdaj je bila to oddaja Moped šov, Dnevnikovega humorista Toneta Fornezzija - Tofa, ki je med ljudmi veljal za dvornega oz. režimskega norčka. Kot vsak dvorni norček je tudi Tof smešil svoje gospodarje, vendar na afirmativni način. Blaga šala za njihov režim, groba za opozicijo. Takšno humoristično prakso je nadaljevala še TV Slovenija z oddajo TV Poper. Lahko trdim, da politični humor v današnji Sloveniji kaže znake mešanice med političnim pamfletom in ideološko propagando, vsi politični vici pa sledijo istemu vzorcu: politiki so sicer vsi neumni, toda bolj so takšni desničarji in opozicionalci, ki si sploh ne zaslužijo dobrega vica. Izredno redki so vici o Drnovšku, a še ti se predvsem »ukvarjajo« z njegovo boleznijo. V zadnjem času se je pojavilo nekaj vicev o nesposobnosti vlade, predvsem o mladih političnih karieristih iz Drnovškovega kroga, in o novih slovenskih japijih, ki jih »ljudski glas« povezuje z LDS.:

Ob deželni cesti pod Rovtami pastir pase ovce. Pred njim divje ustavi tovarniško nov Jeep Grand Cherokee. Šofer, mladenič oblečen v Brioni obleko, Cerutti čevlje, z Ray Ban

očali, švicarsko uro in BHS (Business High School) kravato, skoči iz avta in vpraša pastirja: »Mi daš eno ovco, če uganem, koliko jih imaš v tropu?« Pastir pogleda mladenciča, nato gomazeči trop ovc in reče: »Rajtam, da!« Mladencič parkira, priključi notebook in brezžični modem, skenira pašnik preko satelita in GPS (Global Position System), odpre bazo podatkov in 60 Excel tabel, polnih algoritmov, nato pa sprinta 150 strani dolgo poročilo na high-tec mini tiskalniku. Obrne se k pastirju in mu reče: »Tukaj imaš natanko 1.586 ovc.« Pastir odgovori: »Prav imaš. Vzemi ovco!« Mladencič vzame eno izmed živali in jo da zadaj v avto. Ko se pripravlja, da bo odpeljal, ga pastir vpraša: »No, ali mi vrneš žival, če uganem tvoj poklic?« Mladencič takoj privoli. Pastir reče: »Ti si svetovalec v Drnovškovi vlad.« »Natanko tako! Kako pa veš?« vpraša mladencič. »Zelo enostavno,« odgovori pastir: »1. prišel si nepovabljen, 2. zračunal si mi nekaj, kar že tako vem, in 3. o mojem delu nimaš pojma, zato si želim, da mi vrneš mojega psa!«

Pregled internetnih političnih vicev pokaže, da se nekaj podobnega dogaja ne le v vseh republikah bivše Jugoslavije, temveč v večini tranzicijskih držav. Če v demokracijah politični vic stagnira, je enostranski in s tem nerazvit, pomeni, da ni dobro razvit humor in da določeni politiki in šaljivci ne premorejo samoironije, ki je bistvena za humoristično razvite narode in skupnosti. Vici kažejo, da Slovenci samoironijo težko sprejemamo.

In kakšen je naš bivši predsednik države? Kakšen je videti iz vicev? Iz gradiva, ki mi je na voljo, je opaziti, da obstajata le dve vrsti vicev o Kučanu. Prevladujejo kratki, vprašalni vici z odgovorom, v katerih je največkrat omenjana Kučanova majhnost, drugi tip vicev pa je afirmativen, kakršne že poznamo iz preteklosti o Titu.

Kaj dela Kučan na robu pločnika? Z nogami binglja.

Kaj dela Kučan, če ne more spati? Sprehaja se pod posteljo.

In zgled »konstruktivnega« oz. afirmativnega vica o predsedniku Kučanu:

Američan in Slovenec se pogovarjata o demokraciji. Američan hvali svojo in pravi, da gre lahko tudi pred Belo hišo in brez posledic upije: »Dol z Bushem! V Sloveniji si gotovo ne bi upali upiti – dol s Kučanom.« Slovenec pa vpraša: »Ali lahko v Ameriki vsak dan ure in ure zamujaš v službo?« »Ne,« odgovori Američan. »Ali lahko med službo opravljaš osebne zadeve?« »Ne.« »Ali lahko v službi piješ kavico dve uri?« »Ne.« Ali smeš oditi iz službe dve uri pred koncem delovnega dne?« »Ne, kje pa!« In Slovenec zaključí: »No, potem pa mi pojasni, zakaj naj bi šel in upil – dol s Kučanom.«

Komunikacija med ljudmi iz republik bivše Jugoslavije se je izjemno skrčila, vendar se to pri vicih skoraj ne pozna, saj je ustno komunikacijo zamenjal internet. Skoraj vsaka spletna stran ima tudi vice, ki se širijo tudi ustno, ko so bili »pobrani« z interneta. Glavne politične tarče bivše Jugoslavije so danes Slobodan Milošević, Franjo Tuđman in Alija Izetbegović, ki v vicih večkrat nastopajo skupaj. Trojica nadomešča politično trojico iz starih vicev – predsednika Amerike, Rusije in Jugoslavije. V mednarodni trojici se je vedno najbolje odrezal jugoslovanski predsednik, zdaj je to vlogo prevzel Alija Izetbegović:

Takmičili se Franjo, Sloba i Alija, ko če najbolje skočiti u bazen. Prvi skoči Franjo. Iz bazena izletiše samo dvije kapi vode. Onda Sloba. Iz bazena izleti samo jedna kap vode.

Skoči Alija. Ništa, ni jedna kap. Kad sudija: »Molimo Aliju da ponovi skok!« Alija opet skoči i opet ništa, ni kap vode. Tad sudija: »Molimo Aliju da ne skače pored bazena!«

Politični vici iz bivše Jugoslavije niso vedno »čisti« primerki žanra, saj je politična snov pogosto prepletena z etnično in nacionalno. Ob starih nacionalnih sporih se porajajo novi in z njimi novi vici. Ti danes niso več strogo sankcionirani, zato jih je tudi več, in so še agresivnejši, lahko se stopnjujejo do črnega humorja. Vsi vici, ki krožijo pri nas o Srbih, Hrvatih, Črnogorcih in Bosancih, niso vedno domačega izvora, temveč prihajajo od drugod, kar se da ugotoviti že po jeziku. Razumljivo je, da je na Hrvaškem največ vicev o Srbih in Bosancih, pri Srbih pa o Hrvatih in Bosancih, pri nas pa so na prvem mestu vici o Bosancih oz. o njihovih tipičnih predstavnikih, kot so Mujo, Haso in Fatima.

Franjo, Sloba in Alija lovijo ribe. Ulovijo zlato ribico, a ta jim reče: »Če me izpustite, usakemu izpolnim željo.« Franjo kot iz topa izstreli: »Neka svi Srbi poginu!« In puf... Srbija je prazna. Sloba ne čaka dolgo: »Neka svi Hrvati poginu!« In puf... Hrvaška je prazna. Alija pa malo pomisli in reče: »Ako je tako, onda meni samo jednu tursku kafu.«

V balkanske nacionalne vice že po tradiciji vdirata seksualna leksika in tudi seks sam, ki je v naslednjem primeru v vlogi nadrejenosti srbske »moškosti«:

Nazove telefonom Zagrebčanka Beogradanku i hvali se, šta je sve dobila za 8. mart: »Dobila sam krasnu ogrlicu, prsten sa briljantima, još krasniju bluzicu i cveče.« Pita sad ona Beogradanku, šta je ona dobila. A Beogradanka na sve to: »Ma, kurac sam dobila za 8. mart!« A Zagrebčanka: »Isuse, kakvi divljaci, a kakve divne poklone daju!«

V slovenskem okolju so najbolj razširjeni standardni vici o lenih Črnogorcih in neumnih Bosancih. Haso in Mujo sta že tako domača, da sta zamenjala nekdanji par in neumni tandem, ki sta ga nekoč predstavljala Bobi in Tedi.

Kupe Mujo i Haso pasa-ptičara i krenu u lov. Cijeli dan su lovili, ali bez uspjeha. Naveče če Haso mrtav umoran: »Mujo, bolan, ili ovo nije pas ptičar ili ga mi ne bacamo dovoljno visoko.«

Razen nekaj aktualnih političnih vicev o črnogorskem predsedniku Đukanoviću pri nas kroži največ tistih s starejšim stereotipom o lenosti Črnogorcev. Tip starejšega stereotipa ponazarja vic iz 60-ih let:

Ovdje radio Titograd. Tačno vrijeme. 12 je sati. Želimo dobro jutro, radni narod Crne gore!

V sodobnejših vicih, ki krožijo tudi po internetu, je tema ostala ista, variirajo le motivi:

Leži Crnogorac u travi i viče na ženu: »Ženo, daj mi serum za zmije!« Pita žena: »Da te nije ujela slučajno?« Crnogorac: »Nije, ali evo je, ide.«

Le redki so slovenski vici o drugih etnijah ali nacionalnostih, ki vsebujejo vsaj kanček samoironije:

Mujo pride k svojemu delodajalcu in pravi: »Poslušaj, Janez. Že velik let živim u Sloveniji, sam dobar delavec, nikol ne mankam u službi, nikol nisam ugovarjao pa še zmeri živim u baraka. Reci ti meni, dali je to prav?« In Janez mu odgovori: »Ne Mujo, ni prav, reče se v baraki.«

V Sloveniji so že od nekdaj znana zbadanja med prebivalci različnih pokrajin. Kranjci se posmehujejo predvsem Štajercem in nasprotno, pa Primorcem, vsi pa Gorenjcem. Po drugi svetovni vojni, nekako do 60-ih let, so bili najbolj hvaležna tema kranjskih vicev Primorci. Vendar ni šlo toliko za posmehovanje Primorcem samim, temveč njihovemu najpogostejšemu poklicu, policajem. V osrednji Sloveniji je bilo precej policajev Primorcev in so zaradi tega postali junaki vicev. Danes policaji oz. vici o njih nimajo več pokrajinske konotacije, ostaja le stereotip o njihovi neumnosti. Večina policajskih vicev gradi na skoraj enaki shemi: logični razvoj dogodka, ki se spremeni v nasprotje, ko vanj poseže policaj:

Policaju umre mama. K njemu pridejo prijatelji in sosed, da mu izrečejo sožalje. Medtem pozvoni telefon in policaj dvigne slušalko. Ko se vrne k žalujočim jim reče: »Nesreča res nikoli ne počiva. Pravkar mi je brat sporočil, da je tudi njemu umrla mama.«

V t. i. pokrajinskih vicih se danes najpogosteje pojavljajo Gorenjci. So glavne »zvezde« vicev, ki smešijo varčnost in z njo povezano skopost. Izhajajo tudi že samostojne zbirke vicev o Gorenjcih. V preteklosti so bili tudi v Sloveniji tarča vicev o skoposti le Škoti, te pa so danes zamenjali Gorenjci. V tujih, predvsem angleških vicih je škotska varčnost povezana še z neumnostjo in seveda še z angleškim posmehom škotski »neciviliziranosti«, podeželskosti in neangleškemu načinu skromnega življenja. Čeprav je del takega posmeha čutiti tudi v slovenskih vicih o Gorenjcih, je poanta vendarle bolj enopomenska, pri čemer je gorenjska varčnost še poudarjeno karikirana, da vici sprožajo še druge asociacije, tudi o gorenjski pameti in o vseh mogočih grehih, ki izvirajo iz skoposti:

Gorenjec pride k spovedi in duhovniku zaupa: Med drugo svetovno vojno sem v kleti skrival Žide.« To pa je dobro delo in ne greh, mu reče spovednik. »Že, že,« pravi Gorenjec, »ampak jaz sem jim to zaračunal.« Spovednik: »To pa ni najlepše. No ja, ampak saj si tudi ti imel stroške z njimi.« »Da«, odgovori Gorenjec, »ampak jaz jim še nisem povedal, da je vojne konec.«

Gorenjci so v vicih zasenčili celo Štajerce, ki so bili na »kranjskem« dolgo hvaležna tema vicev, predvsem zaradi pijančevanja, veseljačenja in razbijaštva. Osnovni stereotip vicev o Štajercih je vino oz. pijanstvo:

Kako spoznaš Štajerca v Ljubljani? – Okoli »durc« mu vedno letajo vinske mušice.

Prastara tema šaljivih zgodb in novejših vicev je poleg tašče še neumna žena. Soproga v vicih je lahko le neumna, saj prav ta stereotip »poganja« vic in ga omogoča. Posploševanje ni pripeljalo le do drastičnega karikiranja, temveč do novega stereotipa o neumnosti vseh žensk. Njihova tipična predstavnica pa je postala blondinka. Kot ugotavljajo nekateri pisci o humorju (Hadžić 1998: 97), je v današnjem času

prišlo do prave poplave vicev o neumnih blondinkah po celem svetu in tudi pri nas. Težko je ugotoviti, koliko jih je zraslo na domačih tleh in koliko je uvoženih. Zbirke vicev kažejo, da gre povsod po svetu za enak kalup, le da so posamični motivi pri nas prilagojeni našemu razumevanju in okolju. Ker o nastanku nekega vica praktično ničesar ne vemo, ostane nerešeno vprašanje, zakaj so tako velikega posmeha deležne prav blondinke. Najbrž lahko le predvidevamo, da gre za posplošitev, saj so bile v preteklosti tovrstnega posmeha deležne le umetno ustvarjene oz. pobarvane blondinke. Gotovo je le nekaj: Amerika in njena filmska industrija sta ustvarili in tudi celemu svetu vsilili ženski lepotni ideal, ki ga je predstavljala plavalaska, od M. Monroe naprej vse do danes. Ljudska modrost ve povedati, da sta lepota (tudi lepota) taka le navzven, znotraj pa sta prazna, neumna. Ni čudno, da je to nasprotje dobilo v vicih potencirane oblike in zamenjavo podob: lepo zamenja grdo, v tem primeru neumnost, oz. zunanja popolnost – notranja pomanjkljivost. Ko se je ta predstava združila še s posmehom »umetnim« blondinkam, je tip postal zrel za vic. Ob njej je pameten celo policaj:

Policaj ustavi blondinko, ki vjuga po cesti. Vpraša jo: »Kakšen razlog imate za takšno vožnjo?« »O, hvala bogu, da ste prišli,« reče blondinka, »ko se obrnem na levo, je pred mano drevo, ko se obrnem na desno, spet drevo.« Policaj pogleda skozi voznico vetrobransko steklo in pravi: »Gospa, to je vendar vaš osvežilec zraka.«

Večina vicev o neumnih ženskah gradi danes svojo poanto na razliki med tehničnimi predmeti (avto, stroj...) in med ženskim nerazumevanjem tehnike, saj naj bi bila ženska le njena naivno-prostodušna občudovalka, s tem pa tudi občudovalka moške spretnosti in razumevanja tehnike. V novejšem času je postal računalnik tisti tehnični pripomoček, katerega naj bi ženske ne razumele:

Mož na vrtu kosi travo. Iz hiše privihra njegova blond žena in stopi k poštnemu nabiralniku. Odpre ga, pogleda vanj, zaloputne in jezno odvihra. Čez čas spet privihra, spet odpre nabiralnik, pogleda vanj, ga zaloputne in jezno odvihra. Ko žena še tretjič privihra k poštnemu nabiralniku, jo mož vpraša, če je mogoče kaj narobe. »Seveda je,« mu odgovori žena, »ta butasti računalnik mi kar naprej pošilja sporočilo, da sem dobila pošto!«

Tema številnih vicev so različni poklici. Skoraj vsak poklic ima tudi svoj vic. Ponavadi ni osmešen poklic sam, temveč njegovi nosilci in njihove značajske lastnosti. Zelo priljubljeni so vici o (pozabljivih) profesorjih, največ pa jih kroži o zdravnikih. Nekateri profesorski vici so se razvili iz konkretnih anekdot, ki so v svojem prehodu zgubile konkretne podatke in imena, poudarjeno je le še dejanje, ki je v vicu še dodatno karikirano. Vic gradi na nasprotju. Enako je v profesorskih vicih, kjer si nasproti stojita učenost, znanje, na drugi strani pa pozabljivost, nedoslednost in tudi etično drugačno delovanje od deklariranega. Največji kontrast profesorskih vicev je v morebitni profesorjevi nevednosti in v njegovem neznanju, kar ne velja le za strokovno, temveč še za življenjsko plat, ko profesor kapitulira pred preprostim vprašanjem. Tak je naslednji vic, ki v profesorsko tematiko vnaša še posmeh nekaterim političnim tujkam, ki se stalno ponavljajo. V samostojni Sloveniji sta gotovo dve taki novodobni in ponavljajoči se tujki legitimnost in legalnost. Glavni poudarek vica pa je vendarle na profesorjevi kapitulaciji:

Študent pri izpitu pade in se s tem noče sprijazniti. Nezačudeno oceno začuti kot profesorjevo maščevanje, zato začne z njim barantati: »Lahko vam zastavim tako vprašanje, da tudi vi ne boste znali odgovoriti nanj,« reče študent. »In kakšno je to vprašanje?« zanima profesorja. Študent mu pravi: »Če mi obljubite, da mi v indeks napišete šestico, če ne boste znali odgovoriti.« »V redu!«, se strinja radovedni profesor. Študent vpraša: »Kaj je legalno, a ni logično, je logično, ampak nelegalno in ni niti logično niti legalno?« Profesor po daljšem razmišljanju ne zna odgovoriti, zato da študentu šestko. Na vrsto pride drug študent in profesor mu zastavi vprašanje, ki ga je maloprej slišal od prvega študenta. Študent mu bliskovito odgovori: »Stari ste 63 let in ste se poročili s 30 letno žensko. To je legalno, ni pa logično. Vaša žena ima 20 letnega ljubimca, kar je logično, ni pa legalno. Vi ste dali ženinemu ljubimcu šestico, kar pa ni niti logično niti legalno.«

Zdravniških vicev je vsaj toliko kot tistih o blondinkah. Posebno mesto imajo psihiatri, ki so na prvem mestu. Psihiatri so še »sojunaki« v vicih o norcih. Tako kot pri profesorskih so tudi pri psihiatričnih vicih najbolj priljubljeni tisti terapevti, ki se po ničemer ne razlikujejo od svojih pacientov. Včasih jih pacienti po razumu in logiki celo presegajo. Inverzija torej, ki je smešna že sama po sebi, je pa tudi shematizirana in klišejska, kar vse je dobra osnova vicu, ki je še boljši, če je dodatno karikiran:

Psihiater pride na obisk k stanovskemu kolegu. Med pogovorom gostitelj pozvoni in v sobo stopi moški, ki dela hitre, kratke korake in sopiha kot lokomotiva: čuh, čuh, čuh. Psihiater mu naroči, naj skuha dve kavi in moški odsopiha. »Kdo pa je to?« vpraša gost. »Moj bolnik, ki misli, da je vlak. Toda kavo skuha odlično!« Čez nekaj minut bolnik spet prisopiha, izroči kavici in spet odsopiha. Gostitelj pa vstane in odpre okno. »Zakaj odpiraš okno?« potoži gost, »zunaj je vendar mraz.« »Moram prezračiti, saj si videl, da je vlak dvakrat peljal skozi sobo.«

V zadnjem času so priljubljeni tudi vici o ginekologih. Gre za stroko, ki je v vicih blizu seksualnosti. V naslednjem primeru je vic še aktualen, saj omenja zdravniško stavko in tudi znanega ljubljanskega ginekologa:

Znani ginekolog dr. Vasilij Cerar se med zdravniško stavko odloči, da ne bo več delal za tako majhen denar in si bo zato raje izbral drug, donosnejši poklic. Gre k prvemu avtomekaniku in ga prosi, da bi ga sprejel v službo. Seveda se pozanima tudi za plačo. Mehanik mu reče: »Tako te zaposlim, če znaš razstaviti in sestaviti motor avta. Če ga razstaviš, ti plačam 200 jurjev, če ga pa še sestaviš, dobiš še 200 jurjev.« Cerar se loti dela in mašina je kmalu narazen in spet tudi sestavljena. Mehanik: »Sprejet si, plače pa boš imel 500 jurjev.« Cerar ves vesel in vpraša, zakaj bo dobil 100 jurjev več od dogovorjenih. Mehanik mu pojasni: »Več dobiš, ker še nisem videl nikogar, ki bi razstavil in sestavil mašino skozi auspuh.«

V ljudskem pesništvu so ljubezenske pesmi najmočnejša skupina, v vicih pa ne gre za erotiko, temveč za seksualnost. V ljudskem pesništvu je odkrita seksualnost redka in je omiljena, v vicih pa je agresivna. Ljubezen je plemenito čustvo, vrednota in dragocenost, zato ne more biti predmet posmeha, ironije in cinizma, razen, če gre za ljubezenske nespretnosti, ukane, prevare ipd. V vicu pa seksualnost ni več le bistveni del ljubezenskega razmerja, ampak je pogosto zreducirana na »tehnično sredstvo« in samostojen pojav. Vendar seksualni vici ne nastajajo zgolj zaradi tega, saj je redukcija v

tem primeru še najmanj potrebna. Pri nastanku, širjenju in priljubljenosti seksualnih vicev je treba upoštevati psihologijo. Različna verstva, filozofije in nazori so utemeljevali dualizem duhovnega in snovnega, kar je v posameznih civilizacijah pripeljalo do delitve na čustveno oz. duhovno stran ljubezni, ki je bila kakovostno definirana in sprejeta kot lepša stran ljubezenskega razmerja. Vse »neduhovno« oz. telesno v tem razmerju je bilo zato nujno manj vzvišeno ali celo nepotrebno ali pa nujno zlo, včasih tudi predmet prikrivanja in stigmatiziranja. Seksualnost se v takih razmerah umakne v zasebnost in evropska kultura nam dokazuje, da bi tam morala tudi ostati. Preboj seksualnega iz zasebne v javno sfero je v številnih civilizacijah občutena kot napaka in celo kot destrukcija. Neprimernost postane moralna norma, zlasti ko gre za t. i. javno moralo. Pri njej je opredeljeno, kaj je lahko sprejemljivo širšemu krogu oz. javnosti, kje so meje, prek katerih se v javnosti ne sme, in kje se z vidika kulture in javne morale nehata demokratičnost in šaljivost ter kdaj ti postaneta nespodobni. S tem pa tudi nezaželeni. To velja zlasti za besedne in slikovne vice v javnih medijih. Zanje so do srede 60-ih let, torej do pojava t. i. seksualne revolucije, veljala dokaj trdna pravila, do kakšne mere gre lahko seksualni humor v medijih. Do konca 20. stoletja so bile po posameznih državah te norme dokaj različne, poleg tega pa si je lahko »rumeni tisk« privoščil več. Kljub temu je v Evropi prišlo do precejšnjega vdora seksualnih vicev tudi v resne medije. V 21. stoletju pa kaže, da se bodo stvari spet spremenile. Pred časom smo v *Delu* lahko prebrali, da Evropska skupnost predlaga nov zakon, ki bo omejeval in tudi sankcioniral vulgarnost v medijih. Ustnih vicev, o katerih teče beseda, te sankcije ne bojo dosegle. Ne samo vici, temveč celotno ustno slovstvo ima svoja komunikacijska in tudi moralna pravila. In prav ustna komunikacija je najširši in najodprtejši kanal za širjenje seksualnih vicev. Ob tem se odpira temeljno vprašanje o vzrokih vdora »grdega«, prepovedanega, vulgarnega v širšo človeško skupnost in njeno množično kulturo.

Še enkrat bi veljalo spomniti na Freuda, da tabu teme sprožajo v človeku določen odpor ali celo zavrtost, ki pa si jo želi sprostiti z agresijo, ki prinaša sprostitve. Pri seksualnih vicih seveda ne gre za enako agresijo, kakršna je bila omenjena pri političnih vicih, ker je v teh direktnjša, namerna in cinična, medtem ko gre v seksualnih vicih za detabuiziranje neprijetne »zavrt« teme na smešen in s tem sproščujoč način. V prvi vrsti ne gre za moralno vprašanje seksualnih vicev. Njihovi ustvarjalci in poustvarjalci lahko priznavajo moralne norme in jih niti ne odklanjajo, le sprostiti jih hočejo, ker s tem marsikdaj sproščajo tudi svojo vpetost v norme in svojo zavrtost. Podobno seksualne vice sprejemajo tudi poslušalci. Za Freuda (1970: 227) gre pri seksualnih vicih predvsem za razgaljanje (nečesa), to pa vedno učinkuje smešno. Smešno pa deluje sproščujoče. Nesmešen opis seksualnosti največkrat deluje moteče in s tem obremenjujoče. Komičnost in smešnost zavrtost vsaj omilita. Ob tabu temi lahko začnemo uživati ali pa o njej govoriti lahkotno, kar po Freudu pomeni »varčevanje« z energijo. Razgaljenost, ki jo poslušalci doživijo ob seksualnem vicu, ne zadeva le akterja vica in pripovedovalca, temveč tudi poslušalce same, ki to doživijo kot katarzični učinek in užitek, kot smešnost, ki je sproščujoča. Po Freudu seksualni in obsceni vici ne nudijo zgolj imaginarnega uživanja v seksu in seksualni vznemirjenosti, ampak ustvarjajo predvsem različne in pestre možnosti za dobitke užitka v komičnem (prav tam). Seksualni, tudi črni in politični vici kažejo torej prevlado smešnosti nad čustvenimi impulzi, ki jih vici s svojo tehniko in dramaturgijo pretvarjajo v vir humornega uživanja. Smešnost vica sicer lahko prebudi ali celo stopnjuje razvoj afektov, vendar te afekte lahko tudi delno ali popolnoma ukine. Šaljivost namreč jemlje afektom del njihove energije.

»Razgaljanje« v seksualnih vicih danes sprejemamo kot nedolžni striptiz (Hadžić 1998: 103), ki na duhovit in humoren način uničuje pornografske učinke seksi vicev. Ti naj bi poslušalcu sporočali, da če se jim smeji, potem niso vulgarni. Poleg tega pa vulgarnost ne ukinja smeha. Vic izhaja iz subkulture, kjer je vulgarnost lahko provokacija ali celo ideologija, kjer je vulgarnost lahko tako potencirana, da vse skupaj pelje celo do absurda. Nesmisel postane vzrok in gibalno smešnosti. Ustvarjalci vicev delajo nasprotje vsemu utečenemu. Vic »premešča« osebe in dogodke na »napačna« mesta in s tem ustvarja smešnost, zamenjuje pa tudi dejanja: nedolžnost nadomesti z vulgarnostjo, zakritost z odkritostjo, nežnost z brutalnostjo itn. Zaradi zamenjav, mimikrije in »medvrstičnih sporočil« in posledične smešnosti lahko seksualni vici postanejo »neobvezni« (*Je samo hec, ne razumi narobe*). Seksualni vic je lahko tudi namig nasprotnemu spolu. Zaradi realističnega okvira je seksualno sporočilo lahko zelo jasno, vendar je spet zakrito zaradi humorja. Namig ostane v mejah spodobnosti in neagresivnosti (saj je le vic in nima nobene zveze z resničnostjo), a vseeno jasno prenese sporočilo. Takšno dvoumno »nagovarjanje« omogoča struktura, saj v realističnem okviru gradi nagovarjalec svoj načrt in sporočilo, hkrati pa se še vedno, če je treba, lahko skriva za bizarnost ali nesmisel vica, če »nagovor« npr. ne uspe, oz. če ga nagovorjeni ne sprejme ali pa razkrije namen. Stvar ni nova, vsa književnost ponuja indirektni nagovor in skrivanje. Vendar je vic za tako »nagovarjanje« primernejši, ker je v dikciji neposreden, naturalističen, hkrati pa zaradi našega doživetja vica kot nesmisla izredno pripraven »azil« oz. kritje pred morebitno ogorčeno reakcijo. Pripovedovalec ali razširjevalec vicev tako »nagovarjanje« izpeljeta zavestno ali nezavedno. Zavestno največkrat to počnejo moški, freudovsko nezavedno pa ženske. Čeprav je to zanemarljiva funkcija seksualnega vica, ni tako nepomembna. Vendar ta funkcija vsebuje tudi past, ki lahko uniči smešnost, s tem pa sam vic. To se zgodi tisti hip, ko vicu dodamo resnično sporočilo in logičnost, čeprav ju ne vsebuje, ali pa hočemo na vsak način priti do pomena, ki ga spet ni.

Nekatere oblikovne posebnosti

Večji del vicev je kratka zgodbica, ki je potrebna le toliko, da je razumljiva poanta. Vici so lahko le nekajstavčni, nekajbesedni ali pa širši, zgodbičarski, z dialogi ali brez. Med kratke dialoške vice sodijo t. i. vprašalni, kjer je poanta skrita v odgovoru. Ogovorjeni odgovora seveda ne pozna, ker je vprašanje pretežko, ali pa vprašanje sploh zavaja in se zdi odgovor logičen, vendar nepravilen. Kljub ugankarski strukturi gre vendarle za vic. Ta je že v svoji osnovi vedno zavajajoč, odgovor je lahko antitetičen, ker sproži komično situacijo in seveda smeh. Kratki vprašalni vici so hkrati uganke in smešnice. Za folklorne uganke je znano, da so nekdanj služile za zabavo. Vse od antike so predstavljale intelektualne »dvoboje«, saj so kazale intelektualno suverenost in znanje. Pozneje jim je ostala le še zabavna funkcija, čeprav še vedno z intelektualnim nabojem. Folkloristi se v praksi pogosto srečujemo z vprašanjem, koliko je neki folklorni pojav živ še danes. Opazimo, da so uganke danes večinoma avtorske, pogostejše nastajajo v območju visoke literature, imajo pa poudarjeno pedagoško funkcijo. Čeprav se tudi »literarne« uganke lahko širijo ustno in postanejo folklorno gradivo, se vendarle zdi, da v folklornem okolju nimajo več take moči kot nekdanj in da jih je vedno manj. Zdi se, da gre za folklorni žanr, ki izumira. To je le videz. V folkloristiki je poznano, da izumrejo le stvari, ki izgubijo svojo funkcijo oz. namembnost, lahko pa se transformirajo v kako drugo obliko, se prilagodijo sodobnosti in živijo naprej. Uganka se je danes prelevila v vic in živi naprej. Po eni strani ponavlja tradicionalne vsebine in oblike in vsak dan ustvarja nove. Lahko bi rekli, da

vzporedno z vicem živi tradicionalna folklorna uganka in da ji je k množičnosti in živosti pripomogel prav vic. Vsebine so se nekoliko reducirale, saj prevladuje šaljiva uganka. Vprašalni vici oz. uganke imajo razvejano strukturo. Posebnost je v njihovi kratkosti. Za razumevanje je treba upoštevati njihovo besedilno zgradbo, ki je usmerjena k poanti. Takšne analize nam je že dala literarna teorija. Opiram se na članek Mojce Sitar v *Jeziku in slovstvu* (Stritar 2000). Avtorica se je nujno omejila le na nekaj vsebinskih sklopov vprašalnih vicev, a je možno kljub temu izsledke iz njene analize posplošiti tudi na druge vprašalne vice. Ti se pač opirajo na dialog, ki lahko poteka med dvema protagonistoma v vicu, ali pa pripovedovalec (kar je najpogostejše) vprašanje naslovi na poslušalce. Poslušalec sodeluje, kljub temu da odgovora ne more uganiti, ker je absurden ali vsaj v nasprotju z vsemi pričakovanji.

Vprašalne vice bi po Stritarjevi (nav. delo: 148) razdelili na več skupin, bodisi po tipu vprašanj ali po kriteriju besedilnosti. Šaljive uganke-vici imajo stavčne vzorce oz. formule, ki se ponavljajo, vendar so formule stalno kršene zaradi prikrivanja in zaradi zavajanja poslušalcev. Ti čutijo, da pripovedovalec z njimi sodeluje, na koncu pa se pokaže, da gre za trik in je poslušalec vedno »poražen.« In zakaj poslušalci nimajo težav s porazom niti z nesmisli, ki se skrivajo v odgovorih? Ker vnaprej vedo, da je vse šala, da gre za vic in da ima tudi uganka značaj vica, kjer si nesmislov pravzaprav želijo, ker so smešni in zaradi tega sploh poslušajo uganko. Poslušalec nima težav z logiko (kot morebiti pri »pravi« uganke), čeprav sprejme stvari, ki so lahko tudi z besedilnega stališča v nasprotju s stavčnimi vzorci v uganki-vicu. Vic pač gradi na nasprotjih in v nasprotju s pričakovano logiko.

Najpogostejši vprašalni vici z vprašanjem – kaj je to x – in z odgovorom: x = poanta:

Kaj je to črnogorski fitnes? To, da cel dan ležiš v postelji, da te začne vse boleti.

Drugi tip takšnih vicev daje najprej definicijo. Ta je lahko že poanta ali pa se razkrije šele v drugem delu odgovora. Poanta je večinoma kratka, lahko pa je razširjena in kopiči sicer logične stvari, ki pa so si v delnem ali popolnem nasprotju z definicijo, ali pa je vprašanje postavljeno zavajajoče:

Kaj je višek globalizacije?

Odgovor: Smrt princese Diane.

Odgovor je nelogičen in nesmešen, definicija je napačna in v njej še ni poante. Ta sledi šele v pojasnilu:

Angleška princesa se z egiptovskim ljubimcem zaleti v francoskem predoru z nemškim autom nizozemske izdelave, ki ga vozi Belgijec. Ta se je upijanil s škotskim viskijem. Skrbno so jim sledili italijanski paparaci na japonskih motorjih. Diano je zdravil ameriški zdravnik z brazilskimi zdravili. Te informacije so bile poslone tudi vam v Slovenijo s tehnologijo, ki jo je Bill Gates ukradel Tajcem...

Realnost in absurd globalizacije sta še bolj poudarjena s tem, da sta v odgovoru oz. poanti še napotek in reklama, ki pa sta fiktivna: Pridružite se največjemu svetovnemu spletu. Kliknite tukaj. Vic je seveda krožil po internetu v angleškem jeziku.

Pogosta vprašanja oz. formule so še, kaj in kako kdo nekaj dela, reče, misli, ... kakšna je razlika med A in B ali kaj imata skupnega. Najpogostejša vprašanja pa sprašujejo po vzroku določenih dejanj ali po lastnostih in dejavnostih določenih oseb:

Kdaj bo zmanjkalo Črnogorcev? Ko bojo ugotovili, da je seks delo.

Ali npr.:

Kaj pravi pacifistični Srb? Srbija do Pacifika!

Razlika med A in B:

Kakšna je razlika med blondinko in želvo? Blondinka se bolje znajde na hrbtu.

Podobnosti med A in B:

Kakšna je podobnost med sojo in vibratorjem? Oba sta nadomestek za meso.

Vprašanje z vprašalnico zakaj:

Zakaj ima blondinka vse v življenju? Zato, ker ima zlato ribico.

Zakaj Chelsea Clinton nima nobene sestre? Ker ji je Monika vse pojedla.

Drugi odgovor doseže svoj komični učinek le, če poslušalci vejo, kdo je Monika (Lewinsky) in se spoznajo na njene spolne tehnike.

Zakaj ribe molčijo? Ker ne vejo, če jih nosi pravi tok.

Zakaj se je blondinka vrnila nesrečna iz Londona? Ker je videla, da je Big Ben le ura.

Jezik in stil vicev

Tako kot drugi žanri ustnega slovstva imajo tudi vici enako jezikovno logiko oz. pravila. Vici nastajajo, živijo in se razširjajo v splošnem pogovornem jeziku. Ta je zaznamovan še s posebnostmi posameznih skupin, lahko je obarvan še z narečnimi prvinami pripovedovalca. Vsak nov pripovedovalec vnese v jezik svoje značilnosti, posebnosti svojega jezikovnega okolja in morebitno lastno »filozofijo« jezika, ki se izraža v stilemi in stilu, lahko tudi v sintaksi itn. Pripovedovalec in vic si iščeta kar najširšo publiko, pri čemer si pripovedovalec želi še, da bi bil vic pri vseh prejemnikih kar najbolj razumljen, čemur najbolj ustreza splošna pogovorna norma s tistimi prevladujočimi prvinami, ki jim pripada pripovedovalec sam. Jezikovne posebnosti so odvisne še od starosti pripovedovalca, saj imajo mladi nekatere svoje lekseme in tudi fraze in svoj stil govorjenja. V pogovornem jeziku mladih je še več tujk, večinoma iz anglo-ameriškega okolja, prevzetih besede ki se pojavljajo tudi v vicih (bejba, kul frajer itn.), in novih skovank (dati se dol, seksati; sociala – v pomenu duhovnega uboštva; žurka ob štajerski vzporednici čaga itn.). Jezik ustnega vica kot najbolj razširjenega in živega žanra sodobne folklore bi ob morebitnih natančnejših analizah ponudil zanimive sociolingvistične rezultate. Zaradi pogovornosti je zelo razčlenjen, saj odseva govorico in mišljenje izredno heterogenih socialnih in stanovskih skupin. Zanimivo je, da je prav živi pogovorni jezik tisto, kar študentje etnologije čutijo kot najpomembnejši razlog za živost in razširjenost vica v nasprotju z drugimi folklornimi žanri.

V tiskanih in elektronskih medijih so besede iz narečij in pogovornega jezika le dodatki knjižno obarvanemu jeziku ali pa je pogovorni jezik vzet kot citatna oblika za boljše označitev junaka in njegove pokrajinske in socialne pripadnosti:

Nacionalna RTV snema poučno oddajo za otroke z naslovom Dan na kmetiji. Ko so kamere pripravljene, začne kmet razlagati: »Ja tkule je. Jest zjutrej ustanem, spijem en štamprle pa grem u stajo« ... Režiser zavpije: »Stop! Poslušajte gospod kmet. To je izobra-

ževalna oddaja za otroke. Ne morda ga tlele srat z alkoholom. Rajš reče kej družga, npr. da ste knjigo prebral al pa kej tacga!« »No, prou, prou«, pravi kmet: »jest zjutrej ustanem, preberem eno ta malo knjiščo pa grem u stajo. Tam zrihtam žvino, pa počistm, pa vmes še kakšno knjigo preberem (uno, k mam kr u štal). Pol grem pa damu, se fajn najem pa eno mal bl debelo knjigo preberem, pol se pa mal uležem, pa je. Pupovdne greva s Franchnom na njivo al pa u hosto delat in še kšno knjigo prebereva. Zvečer gre pa še Srečo z nama u knjižnco in tam beremo, beremo, beremo, dokler knjižničarka ne reče, da zapirajo. Pol gremo pa domu, al pa k Srečotu, k ma doma tiskarno.«

Pogosto pripovedovalec ohranja še jezik okolja, v katerem je vic nastal, četudi gre za tuj jezik. Tujejezični vici lahko predstavljajo oviro, saj se širijo le med skupinami, ki jezik poznajo. Posebno če gre za t. i. balkanske vice, pripovedovalci največkrat vztrajajo pri originalnem jeziku, češ da bi s prevodom zgubil barvitost in tudi vzdušje originalnega okolja. To naj bi zaradi prevoda postalo celo »neavtentično.« Večinoma to velja za vice iz hrvaškega in srbskega jezikovnega prostora. Zato večina vicev o Hasu in Muju pri nas kroži v »originalnem« jeziku:

Sjedi Mujo na kamenu. Prolazi Huso i pita ga: »Šta je Mujo, sjediš i razmišljaš?« Na to če Mujo: »Jok, samo sjedim.«

Naslednji vic pri nas kroži v angleščini. Ni sicer nastal v Ameriki, angleščina je ohranjena zaradi besedne igre:

Bosnian in US-Immigration Office.

«Sex?»

«Three times a week.»

«No.. I mean-male or female?»

«Doesn' t matter.»

Vendar glavna poanta ni jezikovna, saj vic namiguje na stereotip o Bosancih kot homo- oz. biseksualcih.

Tudi poanta naslednjega »jezikovnega« vica temelji na nerazumevanju jezika in na besednih igrarh:

Preko Atlantika pluje ladja in mornarji naenkrat opazijo v vodi Mujota, ki plava sem in tja. Potegnejo ga na krov in kapitan ga upraša, kaj dela sredi Atlantika. Mujo pravi: »Dobio sam nagradu put oko svijeta za dvije osobe. Ja uzeo sa sobom svoju majku.« Kapitan ga upraša, kakšno zvezo ima to z njegovim plavanjem po Atlantiku. Mujo pojasni: »Letimo ti mi nekim boingom, kad ti ona stevardesa kaže: Vankufer. I ja uzmem kufer, te ga bacim van. Nije prošlo ni pola sata, kad ona kaže: Jamajka. Bacim ja i majku. Opet ni bilo ni pet minuta, kaže ona: Hajiti. I eto ti mene tu.«

Vic je hkrati zgled najpogostejšega načina rabe tujega jezika oz. tujih vicev v Sloveniji. Največ je mešanih, se pravi tistih, kjer so vse pripovedne oz. nedialoške oblike povedane v slovenščini, protagonist pa govori v svojem jeziku. Pri nas sta spet najpogostejši hrvaščina ali srbsščina. Citatni prevzem spet želi poudariti večjo avtentičnost, pri čemer gre velikokrat za besedne igre. Opazno je še nekaj. Če so hrvaški oz. srbski vici novi in še ne krožijo dolgo med slovenskimi pripovedovalci ali pa pridejo do nas

po internetu, potem se tudi v živem pripovedovanju še dolgo zadrži srbohrvaščina. Če pa je vic v Sloveniji poznan že nekaj časa in že dolgo kroži, postane navadno dvojezičen. Odvisno je tudi od pripovedovalca, koliko težav mu povzroča prevzeti jezik. Zato slab pripovedovalec vic največkrat prevede.

Ker so v naslednjem vicu vsi trije protagonisti tujejezični, so taki tudi dialogi. Slovenščina je v tem primeru le jezik zgodbe oz. okvira ali didaskalij. Gre pa za vic z nerealnimi dejstvi in z absurdno poanto:

V tretjem razredu je bilo. Tovarišica upraša Slobića pri spoznavanju družbe: »Slobiće, pa reči mi ti, šta bi ti uradio ako bi imao mnogo para?« Slobić se začne vrteti po razredu, sliši se prišepetavanje, končno odgovori: »Kupio bih mnogo oružja.« Tovarišica se malo prestraši, ker misli, da bi z njim likvidiral njo, zato ga upraša: »Jeli? Al zašto?« Spet se Slobić vrti po razredu, spet prišepetavanje in Slobić odgovori: »Pobio bih sve Srbe!« Tovarišica besno ustane s stola: »Ma Franjice, Franjice, jesam ti prošli put rekla da više ne šapučeš!«

Pogostokrat srbski in hrvaški vici krožijo pri nas v slovenščini, v tujem jeziku ostane le poanta:

Mujo čaka vlak za Sarajevo. Na železniški postaji je avtomat, na katerem piše, da lahko pove ime osebe in tudi kaj ta oseba dela tukaj, če položiš roko na senzor. Mujo si misli, da noben aparat ne more biti tako pameten in položi roko na senzor. Avtomat mu reče: »Ti si Mujo in čakaš vlak za Sarajevo.« Mujotu se zdi vse skupaj čudno, kako je lahko en aparat pametnejši od njega. Zato se preobleče v babo in poskusi znova. Aparat mu spet reče: »Ti si Mujo in čakaš vlak za Sarajevo.« Mujo zdaj total popizdi, ker ne verjame, da je lahko aparat pametnejši. Zato vzame kondom, ga natakne čez sebe in da roko na senzor. Aparat pa mu reče: »Ej, Mujo, dok ti glumiš kurac, otišao ti vlak za Sarajevo!«

Naslednji vic o Sulji v Zagrebu je nastal v hrvaškem jezikovnem okolju, na kar kažeta sam jezik in tudi ost, naperjena proti Bosancu, ki v Zagrebu sprejme jezik okolja. Tega pa ne sprejme in ne razume znanka iz Bosne. Na jezikovnem nesporazumu temelji tudi poanta:

Otišao Suljo u Zagreb na rad. Nakon tri mjeseca odluči da se telefonom javi jaranu u Bosni.

Suljo: »Bog, Fato. Daj mi Muju!«

Fata: »Mujo bolan, ustani! Traži te dragi Alah!«

Vici se na svoj način lahko poigravajo s slovničnimi pravili. Tako naslednji na komičen način stopnjuje pridevnika lep in grd, vendar to v hrvaščini. V njem je čutiti medetnično ost, pri čemer je »slovnični problem« le zavajanje in podlaga za neko drugo »zgodbo« oz. poanto:

Kakšne stopnje poznajo Hrvati od lepote do grdosti? Jako lijepe žene – lijepe – manje lijepe – ružne – ružne u pizdu materinu... a ima i Janica Kostelić.

Z imenom in priimkom slovite hrvaške športnice vic naredi preobrat in komično situacijo in nam hkrati pove, da je vic nastal le zaradi športnice in ne zaradi ponavljanja šolskih slovničnih dejstev.

Iz domačih logov še vic o jezikoslovcih in jezikovnih vprašanjih ter o neskladju in razlikah med knjižnim in pogovornim jezikom:

Dva slovenista se prepirata. Prvi trdi, da se pravilno reče »dežuje«, drugi pa, da »dež pada.« Prepir traja toliko časa, da res začne deževati. Oba prepirljivca hkrati ugotovita: »Mater, kako ščije!«

Še nekaj o stilu. Kljub sodobnim potezam imajo vici nekatere stilne elemente, ki jih poznamo že iz drugih žanrov ustnega slovstva: metafore, epitetone, primere, paranteze, epekegeze, ponavljanja itn. Folkloristika je dokazala, da ti elementi niso le okrasna sredstva visoke literature, temveč tudi folklorne. Težko se zdi, da bi vic, ki je nepesniška oz. »profana« stvaritev, imel pesniške podobe, še posebej, ker njegova pripoved temelji na vsakdanjem pogovornem jeziku. Vendar je znano, da nekatere pesniške podobe niso le sredstvo v visoki književnosti, saj nastajajo najprej v živi govorici, v vsakdanjem pogovornem jeziku. V tem pa se širijo vici. Ker pogovorni jezik oblikuje čas, se podobe spreminjajo in vsako obdobje prinese nekaj svojih stilnih prvin v vsakdanjo govorico. Novodobni vici imajo času primerno označeno govorico in drugačen oblikovni slog, kakor je veljal še v začetku 20. stoletja. Pri slogu vica je udeleženo večje število ljudi, ker je tudi pripovedovalec več in seveda tudi poslušalec, ki pripadajo izjemno heterogenim družbenim skupinam, z različnim jezikovnim okusom in znanjem. Kljub temu da so danes podobe lahko modernizirane in drugačne, so si strukturno še vedno podobne. Epitetoni so to, kar so bili nekoč, čeprav so vsebinsko lahko popolnoma drugačni. Sodobna substantivno-adjektivna zveza »kul bejba«, je strukturno takšna kakor »lepa deklica« 19. stoletja. Ni pa nujno, da so se epitetoni danes zgolj frazeološko modernizirali, saj sodobni vici še mnogokrat ohranjajo tradicionalne podobe, če so še žive v pogovornem jeziku. Kakor za epiteton velja to še za vse druge podobe, stileme in metafore. V ustnem slovstvu sodi med najpogostejše podobe gotovo primera. Ta je najjasnejša in najrazumljivejša podoba, zato je tudi najpogostejše uporabljena v vicih, saj ustreza lakonični govorici šaljivke. Vic se zaradi specifične govorice zelo rad izmika intervencijam v besedilo, vendar če vrivki pojasnjujejo potek oz. situacijo, jih pripovedovalec uporabi. To velja za tautologijo in za epekegezo. Slednja je večkrat nujna, zlasti pri nekoliko starejših vicih, ki bi bili brez dodatnega pojasnila nerazumljivi in nesmešni novim poslušalcem. V začetku 80-ih let so nastali številni vici o kriminalcu Trobecu, ki je svoje umorjene žrtve - ženske skuril v peči. Takrat je nastal vprašalni vic:

Koliko žensk spravi Trobec v svoj avto? Osem. Eno spredaj, dve zadaj, pet pa v pepelnik.

Različico tega vica sem slišal še pred kratkim. Zaradi mlajše publike, ki več ne ve, kdo je bil Trobec, se je pripovedovalec moral zateči k pojasnilu, k epekegezi: »Nekoč je šel Trobec po svetu. Trobec je bil tisti, ki je zažgal pet žensk.« Brez te pripovedovalčeve intervencije bi bila poanta vica novim poslušalcem nerazumljiva. Za vse podobe v ustnem slovstvu pa velja, da največkrat nimajo estetske funkcije, temveč razlagalno, hkrati pa so v arhitektonski funkciji graditve pripovedi.

Stopnjevanje je za epitetonom in primero gotovo najpogostejša slogovna figura v vici. Vendar spet ne z estetsko funkcijo, ampak je »graditeljska figura«, saj razvija in podpira dramaturško zgradbo vica. Stopnjevanje ima še psihološki učinek, saj pri

poslušalcih krepi napetost in pričakovanje, kaj vse se bo še zgodilo in kako se bo končalo. Nekateri poslušalci stopnjevanje še potencirajo ali pa vic namerno zavlačujejo, kar je spet v funkciji prikrivanja. Prepad med pripovedjo in končno poanto je lahko zato še večji in s tem poanta učinkovitejša. Včasih poanta pokaže, da je bilo stopnjevanje sploh nepotrebno in zgolj v funkciji zavajanja. Največkrat je v naših vicih stopnjevanje izraženo že z znano tradicionalno formulo linearne kopičenja dejstev, ki vodijo k razpletu.

Daljši, »zgodbičarski« vici prenašajo iz tradicije še števila, nekatere simbole in metafore. Ljudsko število tri je pogostno tudi v vicih in v enaki funkciji kakor v drugih folklornih žanrih: tri osebe, ki med seboj tekmujejo, trije bahavi politiki, tri blondinke itn., ali pa tri epizode oz. dejanja, ki kulminirajo v zadnjem. V tretjem pa je navadno skrita še poanta oz. komični učinek stopnjevanja in vica.

Čeprav je slovanska antiteza bolj poznana v ljudski poeziji južnih Slovanov, se kot strukturni element pojavlja še v njihovih vicih in tudi v vicih drugih narodov. Struktura slovanske antiteze je namreč zelo uporabna prva dramaturgije komičnega. Od pesniške slovanske antiteze se ta v vicu mogoče razlikuje v tem, da tretja stopnja ne zanika le prvih dveh ugotovitev in jih tudi ne nadgradi, ampak jih z absurdom v celoti ukinja, kar izzove komično situacijo.

Natančnejša stilna analiza bi verjetno pokazala, da notranja poetika vicev uporablja vse znane folklorne prvine ustnega slovstva in da se te večinoma nezavedno prenašajo naprej in v naš čas in da za pripovedovalce in poslušalce ostajajo norma, ki se je ne sme kršiti. Vsako kršenje oz. opazen odmik od nje lahko povzroči odziv poslušalcev oz. »množične cenzure«, ki vse novosti sprejema počasi. Brez poslušalcev pa bi vici ne mogli živeti.

Aktualnost vicev

Pri raziskavah vicev je zelo zanimivo še dejstvo, kako hitro ljudje reagirajo na določene dogodke, oz. kako hitro dogodek postane téma vica. Nastajajoči vici so vedno aktualni in so hipen odgovor na družbeno in politično dogajanje. Aktualnost nujno nosi v sebi še drugi pol, namreč dejstvo hitrega (za)staranja in s tem zginevanja. Ko neki dogodek ali oseba nista več aktualna, zgubi svoj smisel tudi vic, ker ni več smešen. Hitro rojevanje in umiranje oz. nefunkcionalnost poznamo tudi pri drugih ustnoslovstvenih žanrih, ne pa tako hitrega zatona. Dogodki zginjajo hitreje kot določene osebe oz. konkretni ljudje. Če gre za politika, so vici o njem največkrat živi in aktualni ves čas politikovega javnega nastopanja, lahko tudi dlje. Pač tako dolgo, dokler politik živi v zavesti poslušalcev in ga brez težav spoznavajo v vicu. Vici si življenjsko dobo oz. kontinuiteto ohranjajo še s t. i. večnimi temami, osebami in dogodki. Univerzalni tip sodobnega »slehnika« v vicu je gotovo blondinka, ki se lahko pojavlja v vsebinsko zelo raznorodnih vicih in jih s tem ohranja v funkciji in pri življenju. Politika, erotika, seks itn. so večne teme že same po sebi in zato stalno navzoče v vicih. Spreminjajo se le osebe ali variirajo situacije in dogodki. Vic je zaradi aktualističnosti najhitreje »pokvarljivo blago«, zaradi zmožnosti hitrega prilagajanja in ohranjanja »večnih tem« pa tudi žanr, ki si je ustvaril lastno tradicijo, iz katere črpa in se ji tudi podreja.

Naslednja primera kažeta hipen odziv na aktualne dogodke. Prvi govori o športu, o nogometu. Letos junija je bila slovenska javnost sproti seznanjena z dogajanjem na svetovnem nogometnem prvenstvu, predvsem pa s sporom med trenerjem Katancem

in nogometašem Zahovičem. Že ko so mediji objavljali novice, so začeli krožiti vici. Največ se jih je lotilo Zahovičevih bahaških izjav o bogastvu:

Nekje nad Kitajsko je strmoglavilo letalo boeing 747-400 s 300 potniki. Letalo je bilo namenjeno proti Portugalski. Po prvih poročilih naj bi šlo za teroristični napad, po zadnjih vesteh našega posebnega dopisnika pa naj bi se s pilotom sprl potnik, Slovenec, z imenom Zlatko. Prepričani, katerega jedro je bila Zlatkova izjava – jaz lahko kupim tebe, ta jebeni avion pa še tiste pofukane arašide, ki mi jih stevardesa ne da – se je končal s fizičnim obračunom.

Vic sledi slogu novinarske vesti (poslušalec mora vedeti za okoliščine: zakaj ravno nesreča nad Kitajsko in zakaj avion leti na Portugalsko, poznati mora Zahovičevo izjavo, da lahko vse kupi).

Tik pred letošnjimi predsedniškimi volitvami je začel krožiti še vic o Milanu Kučanu:

Milan Kučan ne more več kandidirati za predsednika države. Naslednji dan na vratih njegove hiše v Murglah pozvoni neznanec. Štefka odpre in vpraša moškega, kaj bi rad. »Oprostite«, vpraša moški, »je predsednik mogoče doma?« Žalostna Štefka mu začne razlagati: »Veste, Milan ni več predsednik države.« Moški odide, a čez četrte ure se spet vrne, spet pozvoni in vpraša Štefko, če je predsednik doma. Štefka zdaj že začudeno reče: »Veste, Milan Kučan ni več predsednik.« Moški se spet zahvali in odide, a se čez nekaj minut spet vrne, pozvoni in vpraša, če je predsednik doma. Zdaj pa Štefka pošizi in zakriči: »Kolikokrat naj vam še povem, da Kučan ni več predsednik!« Moški ji mirno odgovori: »Saj vem, gospa, ampak tako rad to slišim.«

Vic je lahko tudi primer, kako variira in se prenese stara, že poznana tema v drugo okolje in v drug čas. Zgornja tema je namreč v Evropi že dolgo znana in se v njej menjajo le politiki. Vic je nazadnje krožil tudi v Sloveniji po padcu izraelskega predsednika Benjamina Netanjahuja.

Pred časom je Slovence zaposlovala še vedno aktualna tema bolezni norih krav. Hkrati s skrb zbujajočimi novicami in medijskimi poročili so se pojavili vici, ki so z absurdno komičnostjo najbrž blažili (po Freudu) resnost zadeve. Vic kaže še razširjeno tendenco, kako se lahko vse mogoče teme zreducirajo v seksualno šaljivko:

TV reporterka raziskuje vzroke za pojav bolezni norih krav pri nas in sprašuje kmeta: »Dober dan, gospod. Raziskujemo vzroke za pojav bolezni norih krav. Kakšno je vaše mnenje o tem? Kje vidite vzroke za to nevarno bolezen?« Kmet pogleda reporterko in reče: »Ali veste, da bik naskoči kravo enkrat na leto?« Reporterki postane malo nerodno: »No, zanimiv podatek, toda kakšno zvezo ima to z boleznijo norih krav?« Kmet se ne da: »Gospa, ali veste, da molzemo krave trikrat dnevno?« Reporterka: »No ja, to je pomemben podatek, ampak preidite že k bistvu!« Kmet: »Saj ravno to vam želim povedati! Pomislite, če bi se jaz trikrat na dan igračkal z vašimi joški, nategnil bi vas pa le enkrat na leto, ali ne bi tudi vi znoreli?«

Računalništvo in vrsta dejavnosti povezanih z njim je danes civilizacijska nujnost, lahko pa je vir posmeha, če gre za precenjevanje pojava ali zagledanost posameznika vanjo. Računalniški vici so novi le po vsebini, oblikovno in strukturno so še vedno

vpeti v tradicionalni okvir šaljk in vicev o različnih poklicih dejavnostih in stanovih. Vic vidi računalnikarja kot obsedencea:

Se pogovarjajo slikar, zdravnik in programer, kaj je bolje: imeti ženo ali ljubico. Slikar pravi: »Vsekakor ljubico. Je bolj vznemirljivo in je tudi večja inspiracija.« Zdravnik se ne strinja: »Bolje je imeti ženo, stalno zvezo in stabilnost.« Programer pa reče: »Veste kaj, fantje. Najbolje je, da imaš ženo in ljubico. Žena misli, da si pri ljubici, ljubica pa, da si pri ženi, ti pa programiraš.«

Vic je poveden še zaradi dvojega: kaže nam, da splošno mišljenje postavlja erotiko, ljubezen in seks nad kakršno koli delo ali konjiček. Če ne bi bilo tako, do nasprotja v vicu sploh ne bi prišlo in s tem tudi ne do komičnega učinka. Na drugi strani se pokaže še splošna, ljudska karakterizacija določenih ljudi oz. poklicev. Programer je obseden s tehniko in delom, ki mu pomenita več kot ljubezen. Zdravnik je nosilec splošne, tradicionalne norme, ki zagovarja stalnost in varnost. Slikar je umetnik in je zunaj splošnih tradicionalnih norm. Te pa ne morejo biti umetniška inspiracija.

Sklep

Specifičnosti, ki določajo ustno slovstvo kot etnično značilno, zaznamujejo tudi vic. Jasno je, da danes ne moremo negirati posebnosti npr. angleškega humorja, ki je drugim Evropejcem nekoliko tuj, nerazumljiv in zato včasih nesmešen. Glede etničnih posebnosti humorja čaka folkloristiko še mnogo dela, še posebej zato, ker je znano, da ni vse enako smešno vsem in da se različne skupine, etnije ali narodi zelo različno odzivajo na komičnost, ker življenjski in mišljenjski vzorci niso povsod enaki. Francoski filozof Henri Bergson, ki je napisal tudi poznano knjigo o smehu, je nekoč šaljivo pripovedoval, kako vic deluje na predstavnike različnih narodov. Ob tem je pravzaprav več povedal o značaju različnih narodov in o njihovem odprtem ali zadržanem odnosu do humorja: »Anglež se vicu smeji trikrat: prvič iz vljudnosti, drugič, ko mu vic razložijo, in tretjič, ko ga razume. Nemec se smeji dvakrat: prvič iz vljudnosti, drugič, ko mu ga razložijo. Da pa bi ga kdaj razumel, o tem ni govora. Francoz se smeji le enkrat, ker takoj vse razume. Američan se nikoli ne smeji, ker je vic že zdavnaj slišal.« (*Smeh stoletij* 1956: 89)

Obstaja nekakšna geografija humorja oz. specifičnost, ki se je razvila in živi po enakih kriterijih kakor v drugih žanrih ustnega slovstva posamičnih etnij. Nujne primerjalne študije zaenkrat niso mogoče, saj nacionalne folkloristike praktično nimajo temeljnih razprav o vicih, vsaj v takšnem obsegu in v analitični praksi ne, kakor imajo raziskane druge žanre. Znova je treba poudariti, da gre za primanjkljaj analiz in študij, medtem ko je gradiva veliko in se vsak dan povečuje z novimi zbirkami, splošnimi in tematskimi. Komercialno uspešne knjižne izdaje seveda vplivajo na množenje vicev v ustni komunikaciji.

Kljub skupnim besedilnim, dramaturškim in psihološkim značilnostim vicev bo v prihodnosti nujna specializacija za posamične tematske oz. vsebinske sklope. Ne le zato, ker je gradiva preveč in bi bilo brez specializacij neobvladljivo, temveč zato, ker vsak vsebinski sklop prinaša nekoliko drugačen kontekst, ki je izredno ilustrativen za folkloristiko in etnologijo.

Prvi pogled na gradivo, ki kroži v Sloveniji, preseneča z majhnim odstotkom političnih vicev. Ne vemo še, kako je bilo s političnimi vici pri nas v preteklosti. Nimamo

niti najosnovnejših primerjalnih podatkov, da bi lahko zgradili natančnejšo analizo našega političnega humorja. To velja tudi za druge tematske sklope. Dokler osnovnih analiz ne bomo imeli, bodo vsa razmišljanja o slovenskem humorju nezadostna, ostala bodo na kavarniški oz. ljubiteljski ravni ugibanja o našem pomanjkanju smisla za humor. Šele z natančnejšimi analizami vícev in njihove komičnosti, bo lažji tudi odgovor o univerzalnosti in specifičnosti humorja.

V slovenski folkloristiki ne more in ne sme več veljati tista grozna in obledela pedagoško-vzgojna sintagma – zdaj pa šalo na stran! – saj ta sploh še ni vstopila v raziskovalno zavest in še vedno čaka ob strani.

Literatura:

Freud, Sigmund

1970 *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Novi Sad in Beograd: Matica Srbska.

Hadžić, Fadil

1998 *Anatomija smijeha. Studije o fenomenu komičnoga*. Zagreb: V. B. Z.

Röhrich, Lutz

1977 *Der Witz. Figuren, Formen, Funktionen*. Stuttgart: Metzler.

Schutz, Karl Otto, Wido Hempel in Leo Weisberger

1963 *Humor und Witz*. München

Smeh stoletij

1956 *Smeh stoletij. Zbirka najboljših svetovnih anekdot in dvotipov vseh časov*. Zbral in uredil Slavko Krušnik. Ljubljana: (samozaložba).

Stritar, Mojca

1999/2000 Šale. Analiza besedilne zgradbe in pojasnitev poante. *Jezik in slovnica* 45, št. 4, str. 148–161.

Summary

Joking apart! and the joke as a short form of oral tradition

Oral tradition is constantly changing. Some of its forms are more popular at a certain time, less at another, some even disappear. This is not true of jokes, as they are today one of the most alive forms of short prose, and possibly also the most alive, widespread, and creative part of oral tradition in general. The author thus wonders why Slovene folklore studies have never paid any attention to jokes, have up-to-now done no research in this field, despite the extensive amount of materials and their vitality, and in spite of the fact that jokes structurally, functionally, poetically and linguistically as well as stylistically comply with all the characteristics of oral tradition. The author provides a brief description of the characteristics of oral tradition and its short prose forms, placing the joke amongst them. He draws attention to characteristic folklore structures in the joke as he continues, in individual chapters, when he studies the characteristics of the joke from various aspects, linguistic, sociological, psychological, functional, and of the contents and communication.

He is first of all interested in history and development of the joke, which is a relatively recent folklore genre, originating in its present form from the 19th century. Before that time, humorous stories prevailed in folklore, the notion of which still sometimes overlaps with that of the joke. The author therefore points out their differences and possible intertwining. Humorous stories are a kind of jokes from the past, with their perception of the comical that is typical of their times;

sociologically, they belong to the mostly rural surroundings, while the joke is more the domain of the urban society from which it originates. In the joke, the emphasis in the understanding of the comical also shifted.

In the chapter Folklore framework of the joke, the author once again places the joke into the sphere of oral tradition, in a more detailed way, thus providing grounds for it as a folklore genre, while at the same time analyzing it and explaining its structure, dramaturgy, and psychology. According to Freud, the joke is an aggressive form, aimed at authorities and taboos. Aggression is, however, appeased by nonsense humour, so that for Freud the joke is at the same time the means of releasing inhibitions and traumas, which is particularly evident with sexual jokes. The dramatic structure of the joke is based upon the changing of situations and upon the absurd, which is funny in itself, and the entire dramaturgy is subordinate to the point of the joke, which is mostly absurd, too.

The author states that typology and classification are the most difficult questions in folklore studies in general, and that classification problems therefore occur also with the joke. But as it turns out, there are among millions of jokes nowadays circulating the world only about 200 different topics, all other jokes are merely variants of these themes which remain unchanged or at least very similar, and all that changes is personalities or scenes. The author then presents the German classification of jokes, dwelling upon a few more frequent topics: politics and politicians, sex, interethnic relations, various professions (primarily medical doctors and psychiatrists), different characters (e.g. blondes), etc. Jokes about blondes would deserve a special treatment due to their popularity all over the world.

As to their form, jokes can either only comprise a few words or they can be real stories, but the short variant with its climax in the concluding point prevails. The author draws attention to the special form of jokes which he names *-question jokes-*, as they are in fact funny riddles without a logical answer, so by structure they belong among jokes. He ascertains that traditional folk riddles are nowadays disappearing, but are returning into contemporary life in the form of *-question jokes-*.

The linguistic aspect of jokes has the same language logic as other genres of oral tradition, which is also true of stylistic characteristics that, although with new words and notions, still show the traditional structure, as well as the use of metaphors, stylemes, etc.

The author also points out the interesting fact that people react to various social and political events with great promptness, as the latter almost immediately become joke topics. Jokes appear as instantaneous replies to certain events and are therefore up-to-date. This characteristics, however, has another pole: events – and jokes with them – are quickly out-of-date. But jokes can still survive by using other personalities or other current events. Apart from that, jokes survive because of a large number of so-called eternal themes, such as love, marriage, sex, politics... and *-eternal-* types or archetypes.

The author concludes by stating that in our country, jokes have so far not received even minimal research treatment, since this article is the first try in folklore studies that deals with them. He therefore emphasizes that, in Slovene folklore studies, the faded pedagogical syntagm with the teacher's moralism, so often warning us: *Joking aside!* should no longer be in force. He is convinced that the joke has not yet entered the Slovene research studies awareness and is still awaiting proper attention.